

Saxtorp sockens markanvändningshistoria från 1770 till 2004

Patrik Johansson

Examensarbete i geografi 10 poäng
Landskapsvetarprogrammet
Institutionen för matematik och naturvetenskap
Högskolan Kristianstad
Kristianstad 2005

Institutionen för matematik och naturvetenskap
Högskolan Kristianstad
291 88 Kristianstad

Dept. of Mathematics and Science
Kristianstad University
SE-291 88 Kristianstad
Sweden

Handledare/supervisor:
Henrik Svensson, Universitetsadjunkt i geografi

Examinator/examiner:
Magnus Thelaus, Universitetslektor i biologi

Författare/author:
Patrik Johansson

Svensk titel.
Saxtorp sockens markanvändningshistoria från 1770 till 2004

English title.
Saxtorp parishes ground history from 1770 to 2004

Abstract.
By analyzing the landscape, change over time the chronological and physical layers of the landscape can be understood. I have made an analyst of Saxtorp parish in Sweden. What will remain in the landscape and what will be gone from 1770? I have also studied structural changes in the ground when agriculture changed from natural cultivation to mechanical. Not much are remaining from 1770. Landscape changes from open ground to much more wood and built-up areas and the open field are going bigger and bigger over time.

Sammanfattning 4
1 Inledning 5
1.1 Bakgrund 5
1.2 Frågeställning och Syfte 5
1.3 Metod 5
1.4 Material 7
2 Saxtorp socken orientering och förutsättningar 8
3 Landskapsanalys av Saxtorp socken ur ett större perspektiv 8
3.1 1770-talet 9
Saxtorp bys ägor 10
Tågerups säteri 12
Toarps by 12
3.2 1800-tal 12
Jordbruket rationaliseras 14
Tång och hägnader 14
Skogen 15
Transportmedel 16
3.3 1900-tal 17
Tidigare forsknings resultat med flygbilder som källa 17
Konsekvenser av mekaniseringen under 1900-talet 18
1900 till 1939 19
1940 till 1962 22
Transportmedel 23
1963 till 1978 24
1979 till 2004 25
Teknikutveckling 26
4 Konkreta resultat 26
4.1 Vad finns kvar av 1700-talets landskap och vad förändras? 26
4.2 Teknikutvecklingens påverkan på landskapet i Saxtorp 28
5 Diskussion av resultatet och framtidens landskap 32
6 Källor 34
6.1 Otryckta källor 34
Internet 34
Landskrona kommun 34
Lantmäteriet Malmö 34
Lantmäteriets digitala historiska kartor 34
Lantmäteriets digitala kartbibliotek 34
Statistiska centralbyrån (www.scb.se) 34
6.2 Tryckta källor 34
6.3 Litteratur 34

Sammanfattning

Undersökningsområdet som är Saxtorp socken är beläget i Skåne. Området klassas som slättbygd och begränsas i väster av Öresund och i norr av Saxån och Braån. Uppsatsen svarar på vilka element/strukturer i landskapet som finns kvar från 1770-talet fram till idag och hur teknikutvecklingen har förändrats och rationaliserats. En analys av äldre kartmaterial och flygbilder från 1939, 1962, 1978 och 2004 görs.

Landskapet bestod på 1770-talet främst av öppna marker utan träd, förutom på Tågerups säteri där en lummig oas kunde skådas närmast huvudgården. Marken var vid denna tid uppdelad i äng, åker och fäladsmark bestående av ljunghed. Hägnaderna som troligen funnits här bestod av tångvallar eller diken då avsaknaden av andra byggmaterial var stor.

Landskapet förändras snabbt när det radikala enskiftet görs i Saxtorps by som omvandlar ägogränserna, vilket utplånar stora delar av den gamla strukturen. Fäladsmarkerna tillhörande byn uppdelas också i enskiftet och började planteras med skog i omgångar från slutet av 1820-talet.

Inte mycket finns kvar sen 1770-talet i dagens landskap strukturen som bevarats bäst är åarnas dragning, huvudvägar från Saxtorps by, kyrkan, stranden och Tågerup.

Jordbrukets struktur förändrades i och med skiftena vilket var positivt för böndernas experiment- och arbetslust då de visste att förbättringarna på markerna tillföll dem själva och inte byakollektivet. Ny mark odlades upp vilket gjorde att ängen i stort sätt försvann från landskapet, i Sverige nådde åkerarealen sin topp på 1920-talet som därefter minskat igen. En bidragande orsak till minskningen är teknikutveckling som tog fart efter andra världskriget slut.

Efterkrigstidens landskap kan sammanfattas i två ord, förenkling och specialisering. Från 1939 har det hänt mycket i landskapet, antalet fält med öppna marker har minskat från 980 stycken till 334 stycken 2004. Medelarealen har samtidigt ökat på varje fält, från 1,3 hektar 1939 till 2,5 hektar 2004. Den öppna marken minskar i Saxtorp socken och ligger idag under den karterade inmarken som fanns på 1770-talet. Det som ersätter marken är främst skogsområden och bebyggelse som ökar mer än på andra ställen i slättbygden. Produktionsområden har minskat med 12 % mellan åren 1944 till 1999 i ett snitt över hela Götalands södra slättbygder. I Saxtorp har denna utveckling varit något större, då de öppna markerna har minskat med 35 % mellan åren 1939 till 2004

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Landskapet har alltid varit dynamiskt och föränderligt. Dagens landskap är därmed komplext och består av olika element från olika tidsepoker. Frågan är när dagens komponenterna kom till och hur långt bak i tiden man kan spåra strukturerna i landskapet?

Uppsatsen bottnar i ett intresse av hur landskapet snabbt förändras och vilka element/strukturer som överlevt i landskapet och blivit kvar från skifteskartorna på 1700-talet. Studier som behandlar landskapsförändringar i jordbrukslandskapet finns sedan tidigare men möjligheterna till att göra omfattande landskapsanalyser med en stor mängd data inom rimlig tid har inte funnits under en längre tid. 2005 finns det tillräckligt kraftfulla datorer och en rad dataprogram som underlättar arbetet väsentligt. Därmed finns det sedan tidigare ingen omfattande landskapsstudie över Saxtorp socken i gamla Malmöhus län. Val av undersökningsområdet begränsas av var jag kunde få tag i undersöknings material.

Ett tack till Olle Nordell på Landskrona kommun som hjälpt mig med flygbildsmaterialet som uppsatsen bygger på.

1.2 Frågeställning och Syfte

Teknikutvecklingen under de senaste hundra åren har inneburit stora och snabba förändringar för landskapet som troligen aldrig skett tidigare i landskapet. Framförallt är det tiden efter 1945 som förändringarna och de nya tekniska landvinningarna fått genomslag. Det tekniska kunnandet idag innebär att vi snabbt kan göra stora ingrepp i mark, växtlighet och bebyggelse och därmed på kort tid radikalt omvandla landskapet. Exempelvis kan man med en hjullastare förflytta något ton materia per skopa, vilket tidigare har tagit mycket tid att flytta med handkraft. Frågeställningen är uppbundet kring detta resonemang om landskapsförändringar och vilka element/strukturer som överlever omvandlingen.

Det som framställs är en landskapsanalys av en socken i Skåne som är Saxtorp i gamla Malmöhus län, från mitten av 1700-talet fram till idag. Begränsning är att jag utgår från dagens sockengräns som har förändrat över tiden. Syftet med studien blir således att:

- hitta element i landskapet som idag finns kvar från skifteskartorna på 1700-talet, samt att djupstudera hur teknikutvecklingen har förändrat markstrukturen från de första flygbilderna från 1939 fram till 2004.

1.3 Metod

Olika kartmaterial tillsammans med flygbilder är bra källor för att studera landskapets rumsliga organisation. Därför bygger studien till stor del på en analys av digitaliserade flygbilder och kartor. Flygbilder skapar en ögonblicksbild över landskapet när dessa togs. Har man sedan flygbildserier över olika tidpunkter kan olika företeelser och förändringar lokaliseras i landskapet. Kartor däremot är en förenklad bild av verkligheten som främst visar detaljerna som den från början var karterad för. Generalstabskartan och skånska rekognoseringskartan är i huvudsak karterade för att användas som underlag för försvar av riket. Häradsekonomiska, storskiftes och enskifteskartorna är producerade för att kunna mäta vem som ägde vad.

Materialet har bearbetats genom att klassificera och rita ut information som varit väsentliga för arbetet i de olika flygbilderna och kartorna. Därefter har överlagring av materialet skett i

ett GIS-program och tolkning skett. Det är detta digitala material som sedan statistiken bygger på. I och med att mycket av klassificeringen bygger på tolkningar så kommer resultatet att skilja lite beroende på vem som tolkar materialet.

Klassificeringen som görs skiljer sig något mellan olika tidsepoker. 1770-talets klasser är bebyggelse, strandzon, åkermark, ängsmark, fäladsmark, träd/skog och övrigt. 1900-talet klassificeras till bebyggelse, strandzon, öppen mark, skog/träd, småvatten och övrigt.

- **Bebyggelse** kan vara gårdsmiljöer, bytomt, motorbana, golfbana eller fotbollsplaner.
- **Öppen mark** är åkermark, betesmark, trädesmark, gräsmarker och dylikt. De olika fälten i denna kategori skiljer sig åt i flygbilderna av olika färgnyanser.
- **Skog/träd** är marker där träd dominerar förutom på uppenbara gårdsmiljöer.
- **Småvatten** är dammar med vattenspegel som kan tolkas ur flygbilder, kan ha missat somliga på grund av vegetation eller dylikt.
- **Övrigt** är sådant som varit svårtolkat och inte kunnats placeras i andra klasser. På 1770-talets karta är det främst områden som inte tillhörde Saxtorp socken vid denna tidpunkt.

Bild 1: Olika fälts gränser behöver inte skiljas av fysiska hägnader. Dessa gränser syns i flygfotona som variationer i gråtonen.
Bilden är tagen väster om Kristianstad 2005.

Dataprogram som använts för att analysera materialet har varit Arcwiev 3.3 med tilläggsprogrammet image analysis, photoshop 7.0 och demoversionen av OCAD 8.0. Arcwiev 3.3 med tilläggsprogrammet image analysis är ett GIS-program där man kan rektifiera och analysera olika slags digitaliserat material. Photoshop 7.0 är ett renodlat bildbehandlingsprogram som använts till att beskära, ändra format och komprimera data. OCAD 8.0 är ett program för att göra kartor, men det är även enkelt att göra grafiska figurer och rektifiera material. Rektifieringen har gjorts mot den digitala terrängkartan i Arcview format. Materialet stämmer från 1900-talet och framåt geometriskt ner mot några meter. Det äldre materialet kan ha fel på upp mot ett tiotal meter, den som stämmer sämst är enskifteskartan från 1809 som är ihop klippt av sex digitala fotografier uppdelade i elva bitar för bästa resultat.

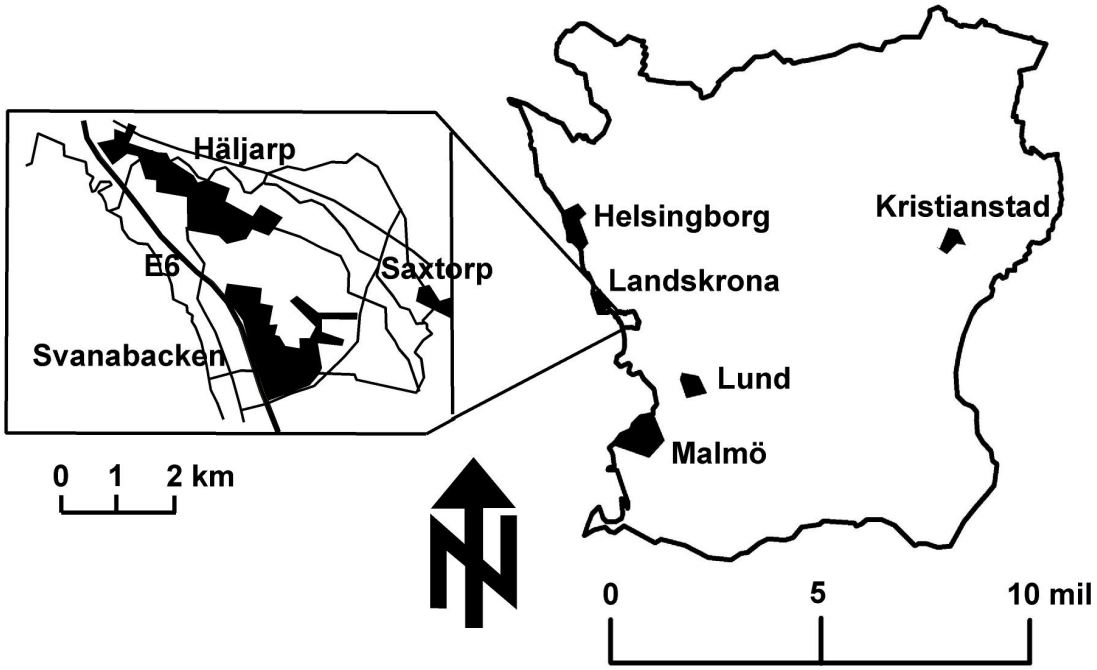
1.4 Material

Speciella kartor över Saxtorp socken som främst använts i uppsatsen är storskiftet över Saxtorp by från 1772, geometrisk avmätning över Tågerup säteri från 1769, enskifteshandlingar från 1809 över Saxtorp by.

Övergripande kartor som använts är Skånska rekognosceringskartan från 1812-1820, generalstabskartan från 1860, Häradsekonomiska kartan från 1910-15 och den senaste uppdaterade terrängkartan från lantmäteriets digitala kartbibliotek.

Flygbilder som används i uppsatsen är från åren 1939, 1962, 1978 och 2004.

2 Saxtorp socken orientering och förutsättningar

Figur 1: Översiktskarta där Saxtorp socken är infälld i mindre skala.

Saxtorp socken är belägen i gamla Malmöhus län i Harjagers och Rönneberga härad. Själva byn är tillhörande Harjager härad medan Tågerups sätteri ligger i Rönneberga härad. Härifrån är det ca en mil till Landskrona, två mil till Lund och tre mil till Malmö. Socknen är belägen på slättbygden och begränsas i väster av Öresund och i norr av Saxån och Braån. Dagens församling har 3 365 invånare (2004) med en kyrka från 1200-talet, men platsen har varit befolkad längre. Den långa befolkningskontinuiteten ses i att det finns ca 30 stycken upptäckta fornlämningar i området, de flesta från stenåldern men även några från järnåldern.[1]

Bergrunden under Saxtorp socken består av kalksten, men det som präglar socknens historia är vilka jordarter som finns här. Jordarterna är främst postglacial sand och isälvsavlagringar som skapats efter senaste istiden. Postglacial sand består av välsorterad sand, men också av grus eller sten. Den bildades när vågor har bearbetat strandzonen och finns under högsta kustlinjen. Isälvsavlagringarna bildades när inlandsisen drog sig tillbaka, av material som transporterades och sorterats av isens smältvatten. [2]

3 Landskapsanalys av Saxtorp socken ur ett större perspektiv

[1] http://www.ne.se sökord Saxtorp.
[2] Erlström s. 12; Malmberg-Persson, Kärstin, s. 23.

3.1 1770-talet

En utblick över Saxtorp socken vid 1770-talet ger ett kargt utryck slätten är ett särpräglat jordbrukslandskap och har inga naturliga träd i sig. Träden som finns här är några pilar längs med bygatan, gårdstomter eller gärden samt några planterade träd i ängsmarken. Tågerups säteri har ett fåtal träd planterade väster om huvudgården samt alléer längs med vägarna inom sin äga.[3]

Landskapet har varit trädlöst i stora delar av de närbelägna områdena och i storskifteshandlingarna år 1772 över Saxtorps by går det att läsa:

> Ved till bränna måste de från närliggande bys skogar sig köpa och förskaffa samt föra måste på oxel 2 till 4 mil.[4]

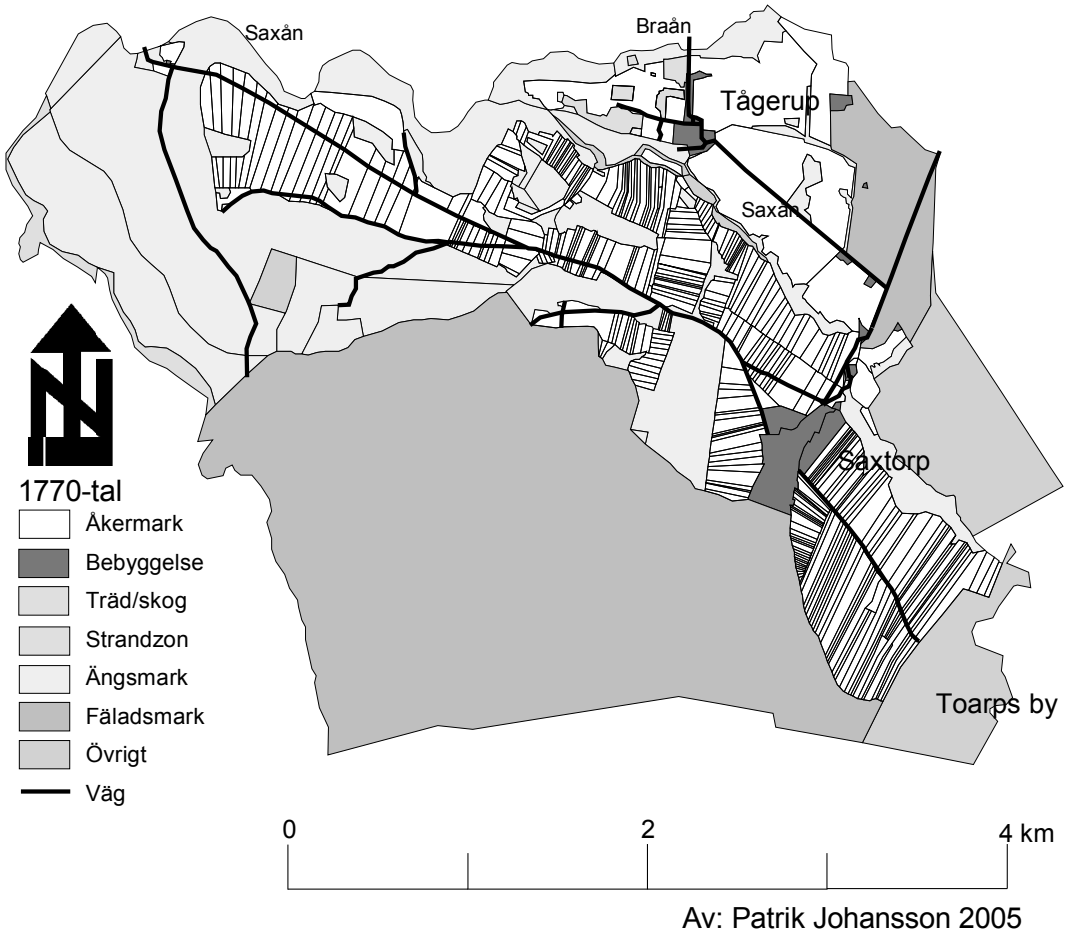
Detta betyder att det inte fanns tillräckligt med träd för att sälja inom den närmaste radien av två till fyra mil. Att frakta dessa mängder ved måste ha varit ett stort bekymmer med dåtida transportmedel och med den undermåliga statusen på vägarna. Enligt resehandlingar från Carl von Linnés Skånska resa 1749 och ekonomiska beskrivningen till storskiftet löste folket bränsleproblemet genom att bryta torv att elda med. Torven fanns enligt lantmätaren i tillräckliga mängder för byns behov och då främst i ängsmarkerna.[5]

Torvbrytning var inte endast till godo, Carl von Linné skriver i sin Skånska resa:

> Flygsand eller en fin, vit sand, samlade sig på marken, där som torven var skuren, så att där man en gång tagit torv till gärdsgårdar eller eldning fick man icke mera grön torv eller gräs på ett halvt seculum.[6]

Saxtorp socken var knutpunkt för fyra stora allmänna landsvägar mot bland annat Malmö, Lund och Landskrona. Vägarna i öster väster och söderut är äldre då dessa är så stora att de är med på Gerhard von Burmans karta från 1684. En arkeologisk undersökning visar på att det även norr om Saxtorps by till och från i historien kan ha funnits ett vadställe. C^{14} dateringar som gjordes vid undersökningen fick en datering till tidsintervallet 40 f.Kr.-390 e.Kr.[7]

[3] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772.
[4] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772.
[5] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772; Gullander s. 257 f.
[6] Gullander s. 259.
[7] Emanuelsson m fl. s. 322; Artursson s.16.

Figur 2: Källor Saxtorps storskifte 1772 och Tågerups säteris ägomätning 1769.
Noterbart är skillnaden mellan Tågerups större sammanhängande ägor och Saxtorps bys små ägor. Samt att de större områdena med övrig mark tillhör andra socknar och Toarps by inte är karterade vid denna tidpunkt.

Saxtorp bys ägor

Saxtorp by är belägen på slätten vilket gör att den huvudsakliga näringen var jordbruk, vilket också präglat landskapet. Byn bestod av 33 hemmansnummer där 11 stycken var öde år 1770. Linné skriver i sin Skånska resa på väg till Landskrona att vissa av "bondkojerna" sågs täckta med endast bandtång och torv.[8]

Främsta grödan i Saxtorp by var spannmål, som komplement till jordbruket fiskades det också i åarna som uppbringade bland annat abborre och gädda. Trots närheten till havet så utnyttjades inte havet för någon slags fiske på grund av att dess långrundhet. Åkerjorden brukades på det i Skåne vanliga sättet med plog och åder med två eller tre par hästar framför och ibland med ett par oxar. En liten del av åkern närmast byn brukades som ensäde och vilade vart tredje år. Övrig jord brukades i två år och vilade därefter i fyra till tolv år. Marken bestod mestadels av sandjord, på sina ställen mull och lera vilket gav en årsväxt på fem till sju gånger kornet. Snittet på skördarna översteg sällan i slättbygden fem till sex gånger utsädet. Trots den blygsamma avkastning var Skåne den landsdel som under ett normalår producerade störst överskott av spannmål i Sverige. Nackdelen för byborna var att marken måste ligga i

[8] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772; Gullander s. 258 f.

träda en stor andel av tiden vilket gör att lantmätaren tycker detta är en medelmåttlig tillväxt inom byn.[9]

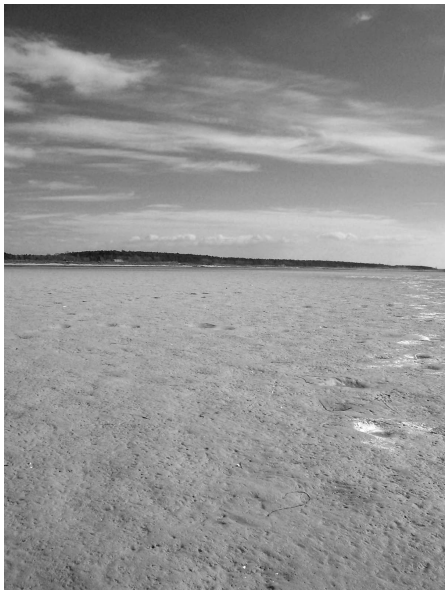

Bild 2: Exempel på långgrundheten i närheten av Saxtorp socken där Järavallen syns i bakgrunden. Bilden är tagen 2005 mot sydöst vid gränsen till öppet vatten.

Fäladen eller betesmarken tillhörande Saxtorps by är på ca 1 400 tunnland och består av höglänta områden med övergivna åkerlyckor, kärriga partier och ljungbevuxna sandmarker. Att det växt ljung styrks av att den vanligen trivs på torr till fuktig mark, öppen, mager mark, sandfält och hagmark. Markerna var enligt lantmätaren tjänlig som bete för alla byns kreatur.[10]

Byn hade som tidigare nämnts 33 gårdar varav 11 låg öde. Torp med ägor fanns däremot inte inom byn. De obesuttna som fanns inom byn bodde i antingen numrerade eller icke numrerade gathus utan några ägor i byns vångar eller ängar. Här fanns även kryddgårdar inom byn och ett gästgiveri där Carl von Linné stannade på sin Skånska resa. Gästgiveriet var befriat från skatt, troligen för att verksamheten skulle kunna bedrivas som service åt resande på de allmänna landsvägarna. Långväga gäster kom från någon av de fyra stora allmänna landsvägarna mot Malmö, Lund, Landskrona och Mörarp öster om Helsingborg. Gården var belägen mittemot kyrkan och revs i början av 1900-talet. [11]

En ökande befolkning på 1700-talet ställde nya och hårdare krav på jordbrukets försörjningskapacitet. Det gamla systemet gjorde att ägorna låg utlokaliserade över hela byns marker, delning av gårdar ledde i förlängningen till en långtgående uppsplittring av varje gårds ägor vilket skapade ett behov av skiftesreformer. År 1757 kom förordningar om storskiftet. Tanken som fanns var att bryta den pågående ägosplittringen och samla de små tegarna till större ägor. Med större tegar skulle den enskilde bonden få bättre kontroll över den egna jorden och förbättringar tillfaller den egna familjen och inte hela byn, vilket kunde ske när alla var tvungna att följa byakollektivets regler med sådd, skörd etc., på grund av de smala

[9] Skansjö s. 193; Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772.
[10] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772; Mossberg s. 456.
[11] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-7:1 storskifte på inägorna 1772; Gullander s. 258 f. ; Snogerup Sven, Jörgensen Matz s. 104.

och avlånga tegarna. Storskiftet belade inte någon av gårdarna inom byn med utflyttningsplikt vilket gjorde att den gamla bykärnan och vångsystemet blev kvar. I Skåne storskiftades 25-30 % av alla byar, främst i Sydvästskåne.[12]

Tågerups säteri

Tågerups säteri var vid 1769 års ägomätning underlagt rusthåll för två hemman och tillhörde Norra Skånes cavallerie regemente och Landskrona compani. Säteriet ägdes av konungen men sköttes av Gustav David Hamilton. Runt om i Skåne fanns under 1700-talet ca 140 säteri. Egendomarna ägdes och beboddes av adelsmän som var befriade från skatt till kronan på grund av det ständiga rusthållet.[13]

Tågerups säteris marker bestod av fyra vångar, västra, östra, norra och södra samt en sammanhängande betes och fäladsmark. Västra vången bestod inte bara av åker, det fanns även trädbevuxna ängar samt ett mindre område i mitten som bestod av planterad furu. Längs med ån som passerar huvudgården var det en hästhage. Gården hade även en tillhörande trädgård och huvudvägarna fram till gården hade alléer. Idén att anlägga alléer kom troligen från England, de byggdes för att visa makt och status i samhället. Vägsystemet lades ofta om för att göra spikraka vägar där alléer skulle anläggas. De började ofta från en strategisk punkt som en viktig byggnad inom godset, kyrkan, kvarnen eller någon viktig gräns.[14]

Toarps by

I södra delen av socken ligger Toarp som inte påverkats av några skiften. Den första lantmäteri akten över området kommer år 1855. Det är en ägodelning där en gård splittras till två. Markerna består till större delen av åkermark med mindre områden av äng främst längst med Saxån. Om det sett ut på detta sätt omkring 1770-talet då Saxtorp by och Tågerups ägor kartlades vet jag inte, därför är denna del inte med i kartan från 1770-tal.[15]

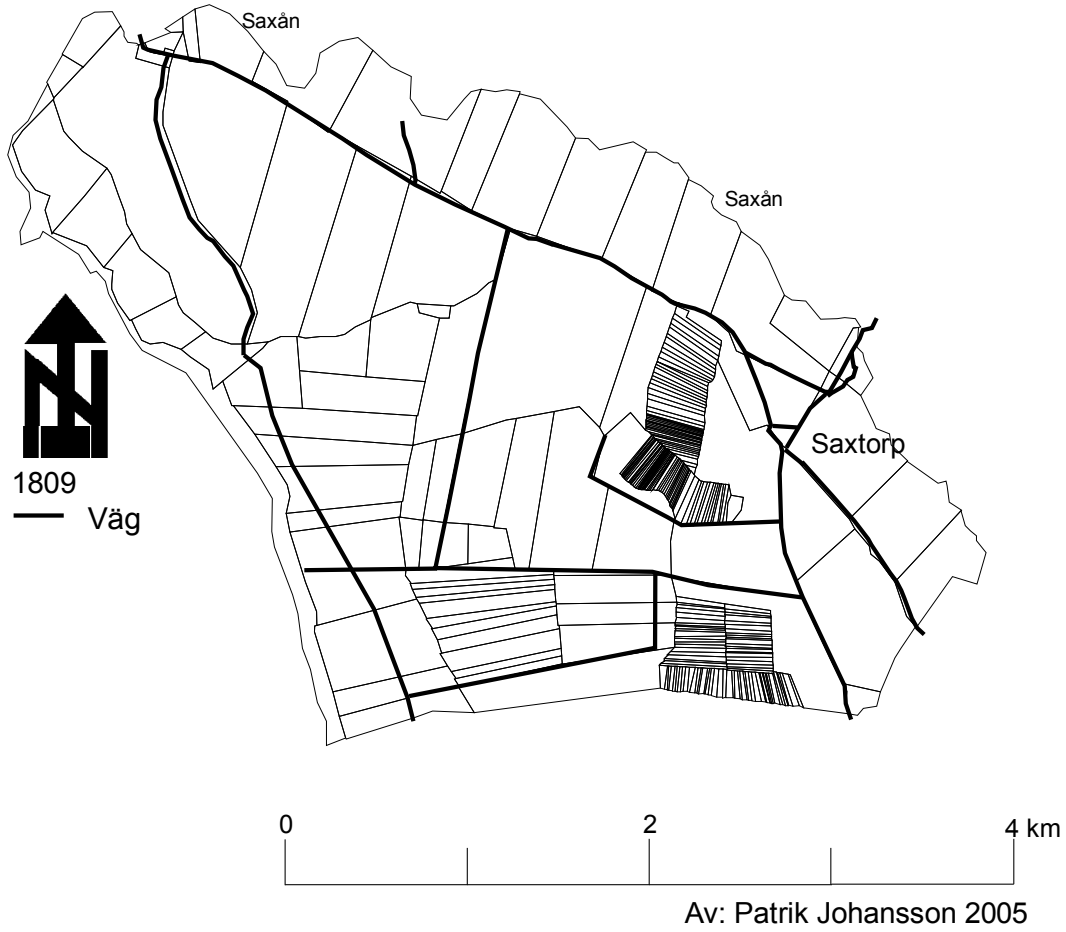
3.2 1800-tal

Inte många större förändringar sker i landskapet under 1700-talet och i början av 1800-talet. En reseskildring av Jonas Carl Linnerhjelm från år 1803 berättar om en resa norrut från Malmö mot Helsingborg via Saxtorp och Tågerup som här kallas "Tågarp":

> Du kan föreställa Dig, särdeles ledsam, … man ser ej annat än ett tomt land, man känner ej annat än oupphörliga framstrykande vindar, man hör ej annat än deras susning eller flyktiga fåglars rop, och torvlukten och stinkandes sjöluft öka obehagligheten av denna fart. Sällan ses någon stuga med några glesa pilar. Intet hopp ges om skugga, intet om lugn. Gärdsgårdarna äro av bara sjötång, högtals på varandra lagda; husen av korsvirke med illa sammanhängande murbruk. Allt förenar sig vara fult.
>
> Sådan är även trakten omkring Hr ryttmästaren, greve Axel Hamiltons egendom Tågarp [!] (till höger om vägen emellan Lomma och Landskrona), så snart man trätt ur gårdens egen lilla lund.[16]

[12] Cserhalmi s. 123 f; Skansjö s. 193.
[13] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-10:1, geometrisk avmätning Tågerup 1769; Gadd s. 27.
[14] Lantmäteriets digitala historiska kartor: Saxtorp socken akt nr L165-10:1, geometrisk avmätning Tågerup 1769; Olsson s. 9.
[15] Lantmäteriet Malmö: Saxtorp socken Toarp ägodelning 1855.
[16] Linnerhjelm s. 91 f.

Det inte Linnerhjelm visste när detta skrevs var att förändringens vindar snart skulle blåsa över slätten och landskapet radikalt omvandlas.

Figur 3: Källa: Saxtorp bys enskifte mellan 1807-08 som blev verkställt 1809.
Ägostrukturen omvandlas radikalt sen 1772 års storskifte och de gamla gränserna suddas ut och ersätts av raka linjer. Även utmarken inkluderades i detta skifte. De många uppsplittrade ägorna är områden där det bedrevs torvtäkt.

Storskiftets planläggning varade inte länge, mellan åren 1807-08 gjordes enskiftet i Saxtorp by. Enskiftet var inspirerat av Rutger Mackleans strukturförändringar på Svaneholms gods i Skurups socken på 1780-talet. Han hämtade idéerna från England och Danmark där reformerna hade effektiviserat jordbruket. Reformen gick ut på att en bonde fick ett skifte samlat på en viss yta vilket förbättrade produktionen och att alla inblandade ökade sina inkomster, såväl godsägaren som åbor. Enskiftet började gälla år 1803 i Skåne och tog genast fart på slättbygderna. Först skiftades Söderslätt därefter Lund-Landskrona slätten och sedan övriga. Konsekvenser av skiftet blev att vissa gårdar blev tvungna att flytta ut från by kärnan till markerna och därifrån starta om att odla sin jord. Positivt var att förbättringar som gjordes på markerna gav personlig utdelning och inte tillföll byakollektivet.[17]

Att enskiftet genomfördes ses på skånska rekognoseringskartan karterad mellan åren 1812-20. Gårdarna som flyttade ut har placerat sig framförallt i närheten av vägarna och främst där den gamla åkermarken fanns beläggen. Några enstaka byggnader finns vid västra sidan av den gamla fälads- och betesmarken inte långt från en väg. Sydöstra delen har även fått byggnation

[17] Skansjö s. 194 f; 204; Cserhalmi s. 124 f.

troligen är det några av gathusen som fått flytta ner till sockengränsen på sämre marker. De större vägarna har inte förändrats, däremot är inte de mindre redovisade i Skånska rekognoseringskartan.

Jordbruket rationaliseras

Stora förändringar i landskapet hände i och med att det radikala enskiftet. Uppodling av ny mark gjordes, främst på ängsmarkens bekostnad men även delar av utmark uppodlades. Många av de gamla gränserna försvann när landskapets rättades ut och nyodling skedde. Förskonade från denna radikala omvandling var Toarps by och Tågerup sätteri som tidigare själva ägde sin mark.

Förbättrad gödsling var en stor faktor när man nyodlade marken och experiment lusten ökade när förbättringar gynnade den enskilda bonden och inte byakollektivet. Under 1800-talet utvecklades och spreds växelbruket vilket innebar att åkermarken delades upp i ett antal skiften där olika grödor systematiskt växlades mellan dem. Jordbrukarna blev även medvetna om att skördarna försämrades om samma gröda odlades på ett skifte år efter år. På 1840-talet började man förstå nyttan av att tillsätta kalk till markerna i form av kalkhaltig lera som kallas märgel. Den bröts bland annat i Saxtorp vilket ses i form av ett antal märgelgravar i markerna. Märgelbrytning var vanligt även i resten av västra och södra Skåne. Att använda märgel blev kortvarigt redan på 1880 talet minskade märglingen kraftigt på grund av bland annat ökande arbetskostnader. Nackdelen med märgling är att växtens näringsämnesbehov inte helt tillgodoses. Detta faktum innebar att några årtiondes skördeökningar gjorde marken utarmad på några av de livsviktiga näringsämnena för växterna.[18]

Konstgödseln kom i slutet av 1800-talet men förbrukningen blev länge väldigt blygsamt och användes främst till att uppodla sankängar och mossar. Traditionell gödsling blev länge huvudalternativet, men under 1940-talet slår konstgödslingen igenom på allvar.[19]

Tång och hägnader

Tång var under en lång period i historien viktig för befolkningen längs de svenska kusterna. Den kunde bland annat användas till hägnader, byggnader och jordförbättringsmedel. Längs kusterna fanns ofta tångallmänningar där alla delägare fick hämta tång.[20]

Under min undersökningsperiod hittas ”Tångvallar” först på enskifteskartan från år 1808, troligtvis har området även funnits vid 1770 års storskifteskarta men förlorats av tidens tand på det exemplar jag använt. Det styrks av att lantmätaren till enskiftet använde storskifteskartan från år 1808 som underlag för den nya delningen. Med ”Tångvallarna” menas stranden längs med Öresund.

Hägnader har historiskt använts för att hålla betesdjur borta från inmarkens odlingar och ängar under perioderna de inte skulle vara där. Sandiga marker i kombination med avsaknaden av träd, bra jordar och sten gjorde att människorna byggde sina hägnader av det som fanns tillbuds och det var i Saxtorp bandtång och torv. Alternativet var att gräva diken som inte betesdjuren kunde ta sig över eller att ha herdar som följde djuren. Hägnader byggda av tång och torv kallades tångvallar. Att det funnit tångvallar stärks av reseskildringar, fägata in mot bytomten och att det hittats tångvallar i naturreservatet Järavallen precis söder om socknen. Fenomenet med tångvallar finns även vid Falsterbohalvön där man hade samma förutsättningar som Saxtorp.[21]

[18] Emanuelsson m fl. s. 139; Morell s. 198.
[19] Flygare Iréne A, Isacson Maths s. 212.
[20] Morell s. 221.
[21] Emanuelsson m.fl. s. 115.

"Tångvallarna" skiftades inte vid storskiftet eller enskiftet utan år 1858 var det tänkt att den skulle delas upp. I handlingarna skriver lantmätaren att allmänningarna skall delas lika och att byvägen skall vara tolv alnar bred och skall förbättras. Vägen vid utmarken skall också förbättras men den ska endast vara åtta alnar bred. Vid denna tid var tången fortfarande viktig, i lantmätarens akter går det att läsa:

> Denna förening anfangen med undantag af hvad rättigheten för hämtningen af tång och sand derom vi äro af delad mening.[22]

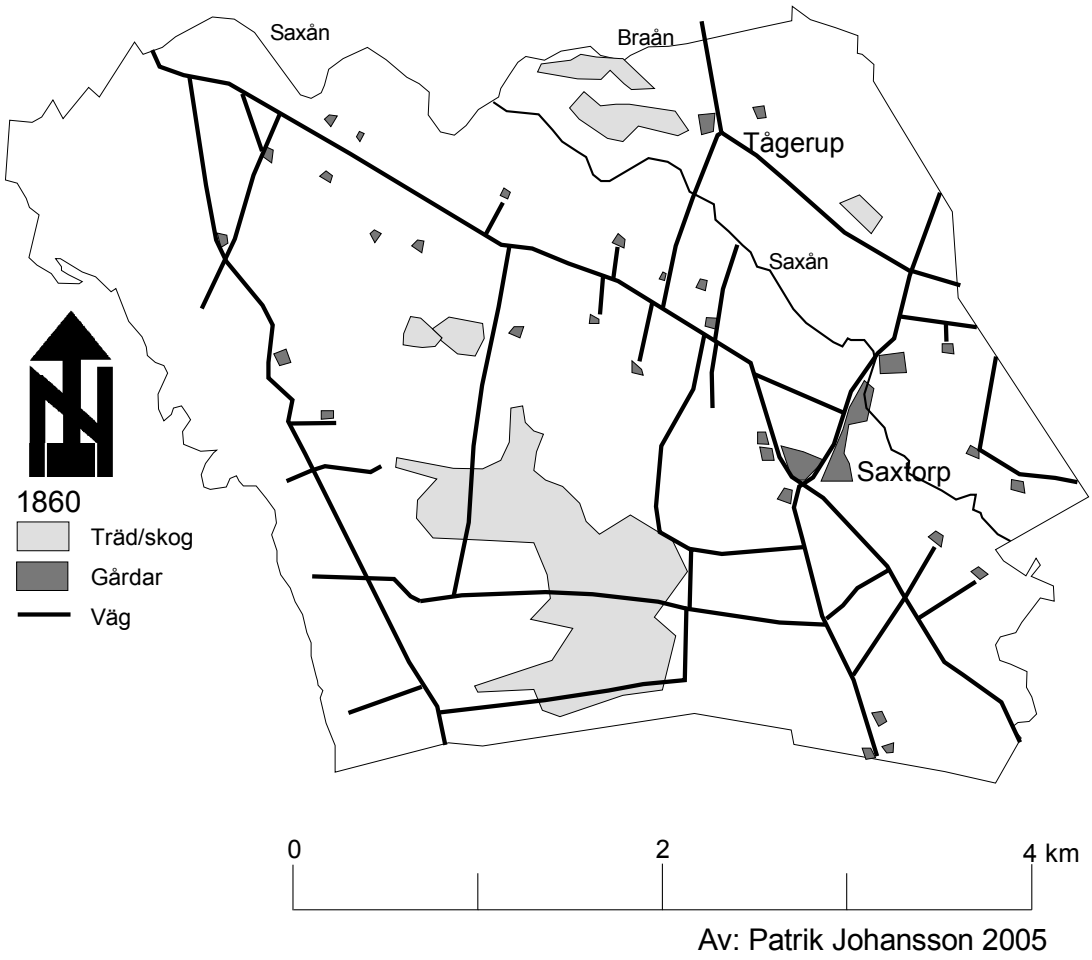
Beslutet blev således att man fortfarande skulle få hämta tång och sand på stranden. Lantmätaren upprättade vid detta tillfälle inte heller en karta över olika hemmans rättigheter. Otydliga besked innebar att det tvistades om rättigheterna, år 1866 kräver en bonde avgift från Saxtorps byamän för tångtäckt. Ett nytt försökt till skifte görs år 1880. Här konstateras det att behovet av grus och tångtäckt övervägde fördelarna med att dela allmänningen, vilket innebar att den pågående skiftesdelningen inte fick verkställas enligt lag. Ytterliggare ett försök görs till att skifta "Tångvallarna" åren 1881-1882. Denna gång gick delningen igenom och skiftet verkställdes.[23]

Skogen

Delar av det i stort sätt trädlösa landskapet skulle under 1800-talet planteras med skog. I Saxtorp by anlade fram till enskiftet ett område i närheten av utmarken som kallades allmän planterhage. Sådana områden var i Skåne mindre skogsplanterade ytor där betesdjuren utestängdes. Ofta blev dessa områden i många socknar ett misslyckande, då betet prioriterades före trädplanteringar. Troliga effekter av dessa planterhagar blev den att det gav en verklig skjuts åt pilplanteringen i slättbygderna.[24]

Några större planteringar av skog blev det inte förrän åratal med påtryckningar från staten fick effekt. Sandområden som fanns här kunde periodvis fördärva grödorna för lantbrukarna när sanden blåste iväg och kvävde dem. I Saxtorps kyrkoarkiv står det att en kommitté tillsätts år 1823 för att plantera skog i socknen. Att dessa verkställs nämns i kungliga majestäts femårsberättelser från år 1828 där det står att skogsplanteringar har verkställts i vissa byalag, däribland Saxtorps. Svårigheter att skydda planteringarna mot betesdjur var ett stort problem, då diken eller tångvallar endast fanns som möjlighet till att inhägna områdena som krävde stora arbetsinsatser. Därmed är min teori att skogen planterats i omgångar från slutet av 1820-talet. Detta för att den ska ha hunnit växa upp till generalstabskartan kartläggning 1856.[25]

[22] Lantmäteriet Malmö, Saxtorp akt nummer: 39.
[23] Lantmäteriet Malmö, Saxtorp akt nummer: 61 och 64; Håkansson Hjördis, m.fl. s. 20.
[24] Emanuelsson s. 160; Lantmäteriet Malmö, Saxtorp sockens enskifteshandlingar 1808.
[25] Kongl. Maj:ts befallningshafrandes uti malmöhus län i underdånighets afgifne Fem-års-berättelser för åren 1827,1829,1830,1831, HG Nordström Stockholm 1833; Kyrkoarkiv Saxtorp avskrivning Landskrona kommun.

Figur 4: Källa: Generalstabskarta blandnamn Landskrona utgiven 1860.
Den enda bebyggelse som är med är den som är markerat som gårdar, förutom i Saxtorps by. Notera skogen i Saxtorps gamla utmarker som växt upp efter det att skånska rekognoseringskartan karterades mellan 1812-20.

Transportmedel

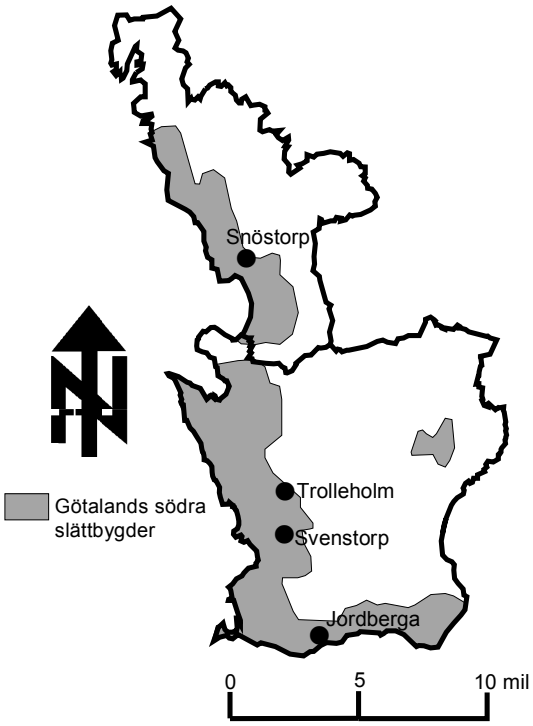
Under 1800-talet ökade behovet av att ha goda omvärldskommunikationer och större transportkapacitet. För att möta behoven byggdes det järnvägar med tillhörande banvallar, broar och stationsområde som skapade stora korridorer i landskapet. I Saxtorp börjar järnvägsbygget år 1892 som en del av Landskrona - Kävlinge banan. Åttonde augusti 1893 öppnads den för trafik. Saxtorp hade därmed fått en station inom socknen och en i närheten av sockengränsen i Häljarp. En skribent från Stockholms Dagblad reser några dagar efter öppnandet dressin på järnvägen, det han lägger märke till i socknen är främst Saxtorpskogen på byns gamla utmark och Tågerups ägor. Han noterar även att den höga banvallen pressat upp jord på sidorna och därmed kostat vida mer än beräknat.[26]

[26] Håkansson, Hjördis m fl. s. 55 f.; Lantmäteriet Malmö, Örja socken akt 52.

3.3 1900-tal

Tidigare forsknings resultat med flygbilder som källa

Liknande studier med flygbilder som underlag i Götalands södra slättbygder har gjorts av bland annat Margareta Ihze och Nils Lewan. Studierna är främst gjorda på godsmiljöer och visar på förändringar i jordbrukslandskapet i Götalands södra slättbygder under 40 år samt vilka konsekvenser detta fått för flora, fauna och friluftsliv. Fyra undersökningar har gjorts över Jordeberga, Trolleholm, Snöstorp och Svenstorp.[27]

Figur 5: Källor: Flygare Iréne A, Isacson Maths s. 32 och Ihse Margareta, Justusson Bo, Skånes Helle s. 24
Figuren visar Götalands södra slättbygder markerat i grått och tidigare detaljstuderade områden.

- **Jordeberga gods** ligger i Källstorps församling, Trelleborgs kommun. Markförhållande är en utpräglad slättbygd där flygbilder från åren 1957, 1967 och 1987 visar förändringarna. Förändringar som skett är att många mindre fält har försvunnit medan åkerarealen fortfarande är lika stor därmed har fälten blivit större och odlingshinder tagits bort. I och med det har gränser och småbiotoper minskat i området.[28]
- **Trolleholm** är ett storgods ca sju km nordväst om Eslöv. Godset ligger i utkanten av slättbygden på gränsen till Götalands mellanbygder. Studien baseras till stor del på flygbilder från åren 1947, 1967 och 1978. Grov indelning av markerna kan ske i åker, bete, skog och övrig mark. Arealmässigt är åker och övrig mark oförändrad

[27] Ihse Margareta, Justusson Bo, Skånes Helle, s. 5; Ihse Margareta, Lewan Nils s. 1.
[28] Ihse Margareta, Justusson Bo, Skånes Helle, s. 5 och 25 f.

medan skogsarealen fördubblats och betesmarkerna minskat med 67 %. 1947 var antalet fält 394 stycken, 1967: 256 stycken och 1978: 132 stycken. Den genomsnittliga minskningen mellan 1947 och 1967 blir därmed 6,9 stycken åkerfält per år och mellan 1967 och 1978 11,3 stycken åkerfält per år. Undersökningen visar att småbiotoper i landskapet plockats bort.[29]

- **Snöstorp** ligger öster om Halmstad i Fylleåns dalgång och består av små till medelstora gårdar. Området ligger på slättbygden vid gränsen till Götalands skogsbygder. Flygbilderna som använts är från åren 1947, 1965 och 1984. Förändringar som sker vid undersökningsperioden är att gräsmarkerna har minskat med 66 % och åkern har minskat med 10 %. Skogsarealen har ökat främst på bekostnad av de naturliga betesmarkerna och gräsmarkerna.[30]
- **Svenstorps gods** ligger på slättbygen nordöst om Lund. Undersökningen baseras på flygbilder från åren 1947, 1967 och 1978. Svenstorps småskalighet har förbytts till storskalighet från 1947 till 1978. 1947 fanns många små fält med många olika grödor, 1978 har de ersatts av få men stora fält med enstaka grödor. Åkerarealen har ökat på strandängens bekostnad, odlingshinder har tagits bort eller täckdikats och närmast Kävlingeån planteras skog. En stor förändring för godset och landskapet är att djurhållningen upphörde i början av 1970-talet.[31]

Konsekvenser av mekaniseringen under 1900-talet

Stora förändringar sker i landskapet under 1900-talet. När bonden endast hade häst till hjälp, skedde förändringarna långsamt. Till varje gård hörde många odlingsfält med många olika grödor. Landskapet hade en stor variationsrikedom vilket gynnar den biologiska mångfalden och var anpassat till de naturliga förutsättningarna. När bonden fick traktorer och maskiner för att bruka jorden ökar förändringstakten i landskapet stort. Stora delar av landskapet anpassas till den nya tekniken och inte efter de naturliga förutsättningarna. Det variationsrika landskapet ersätts av ett jordbrukslandskap som starkt förenklats, specialiserats och utarmats på den biologiska mångfalden. Modern kreatursdrift gör ängar och hagar ointressant därför växer dessa igen, planteras med skog eller i liten mån omvandlas till åker. [32]

Förändringar i landskapt kan ses i åkerarealens minskning från 3,8 miljoner hektar omkring 1920 till 2,8 miljoner hektar 1995. Samtidigt minskar antalet gårdar från 295 000 stycken till 67 000 stycken 2003. [33]

Arbetsåtgången har med teknikutvecklingen sjunkit avsevärt. Sockerbetsodlingen krävde 1910 ca 950 arbetstimmar per hektar, 1930: 750, 1960: 270, 1980: 38 och 1995: 10. 1995 var hela arbetsgången helmekaniserat. Spannmålsodling krävde under seklets första hälft 70-80 arbetstimmar per hektar. 1960 krävde odling av en blandning av grödor bestående av 20 % sockerbetor, 20 % oljeväxter, och 60 % spannmål 42 arbetstimmar per hektar. Ytterligare rationaliseringar gjorde att det 1970 krävde 14 arbetstimmar per hektar, 1980: 9, 1990: 2-5. Detta bör vara den nedre gränsen som går avseende fältarbete, skörd och hantering av grödorna. [34]

Faktorer utanför jordbrukssektorn förändrar landskapt. Efter andra världskriget breder en ökad privatbilism ut sig och vägtransporterna ökar vilket skapar ett stort behov av nya

[29] Ihse Margareta, Nordberg Maj-Liz, s. 67; Ihse Margareta, Justusson Bo, Skånes Helle s. 5 och 29 ff.
[30] Ihse Margareta, Justusson Bo, Skånes Helle, s. 5 och 34 ff.
[31] Ihse Margareta, Lewan Nils, s. 5, 8 f. och 15.
[32] Ihse Margareta, Lewan Nils, s. 1; Lewan 1986 s. 189.
[33] Lewan 1986 s. 184 f.; Morell s. 192 f.; statistiska centralbyrån.
[34] Kristerson s. 37 f.

transportleder. Pendlingen ökar stadigt i städerna när bilismen breder ut sig vilket innebär att man inte behöver bo där man arbetar utan kan välja en annan plats.[35]

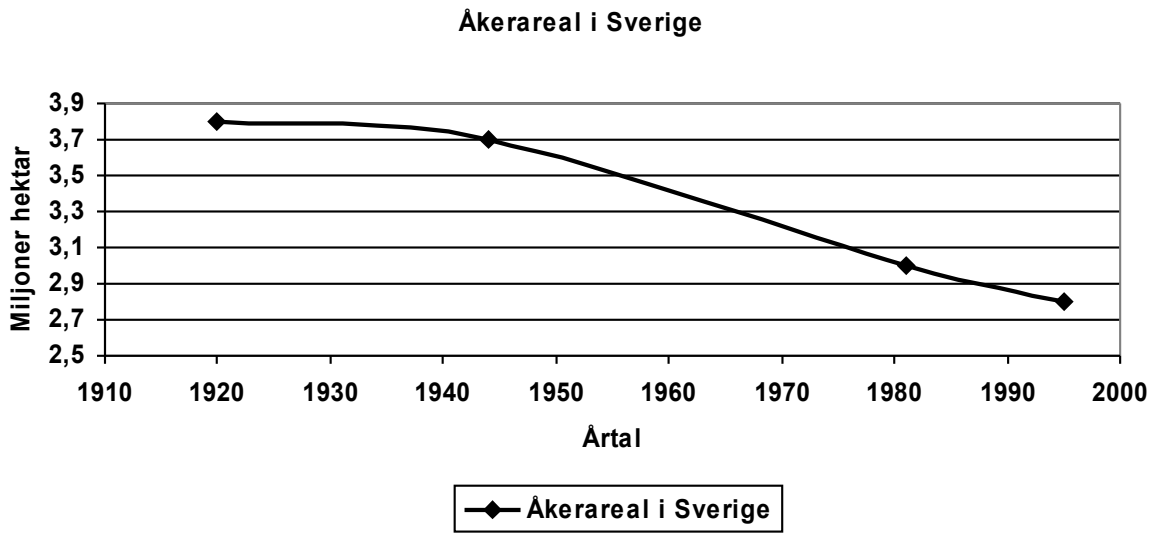

Diagram 1: Källor: Lewan 1986 s. 184 f., Morell s. 192 f. och statistiska centralbyrån.
Diagrammet visar minskningen av åkerareal i Sverige från dess största utbredning omkring 1920.

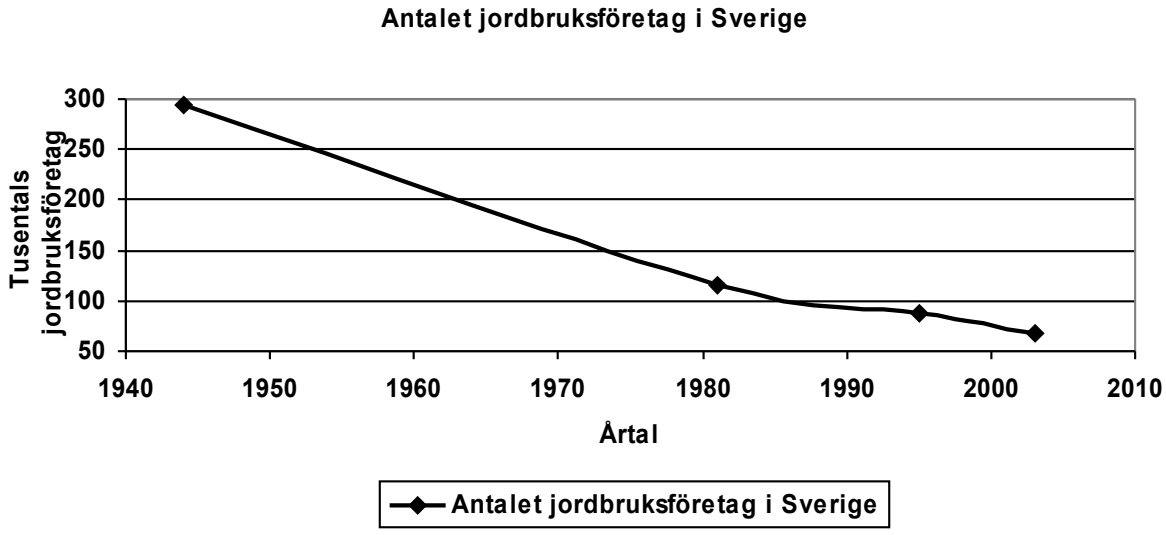

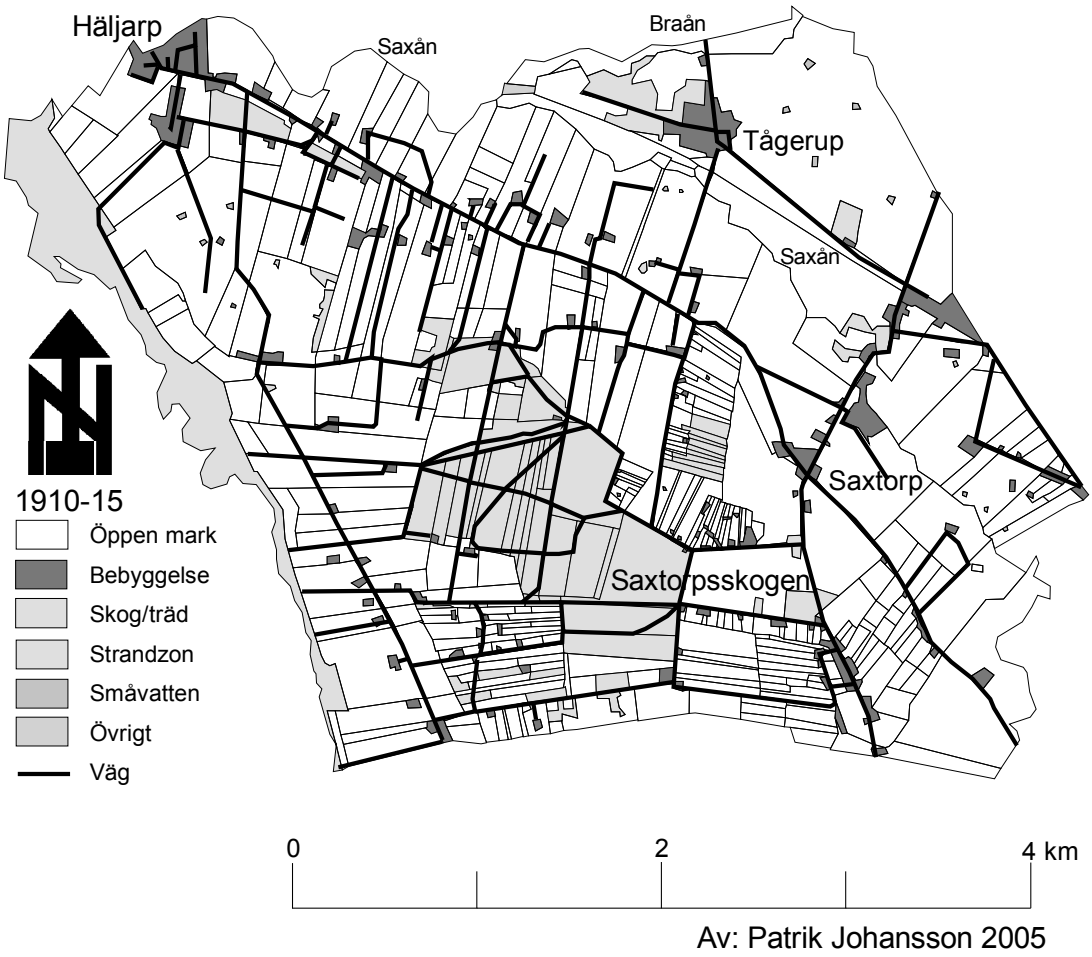
Diagram 2: Källor: Lewan 1986 s. 184 f. och statistiska centralbyrån.
Diagrammet visar minskningen av antalet jordbruksföretag i Sverige på 1900-talet.

1900 till 1939

Nyodlingen som påbörjats vid de olika skiftena fortsatte trots att bönderna ännu inte hade effektiva maskiner. Fram till 1910-talet förekom nyodling i nästan hela landet, med störst ökning i norr. Hårt arbete av Sveriges jordbrukare ledde till att åkerarealen omkring 1920 nådde sin största utbredning i landet och var då ca 3,8 miljoner hektar. Minskningen börjar i

[35] Lewan 1989 s. 33; Lewan 1990 s. 33.

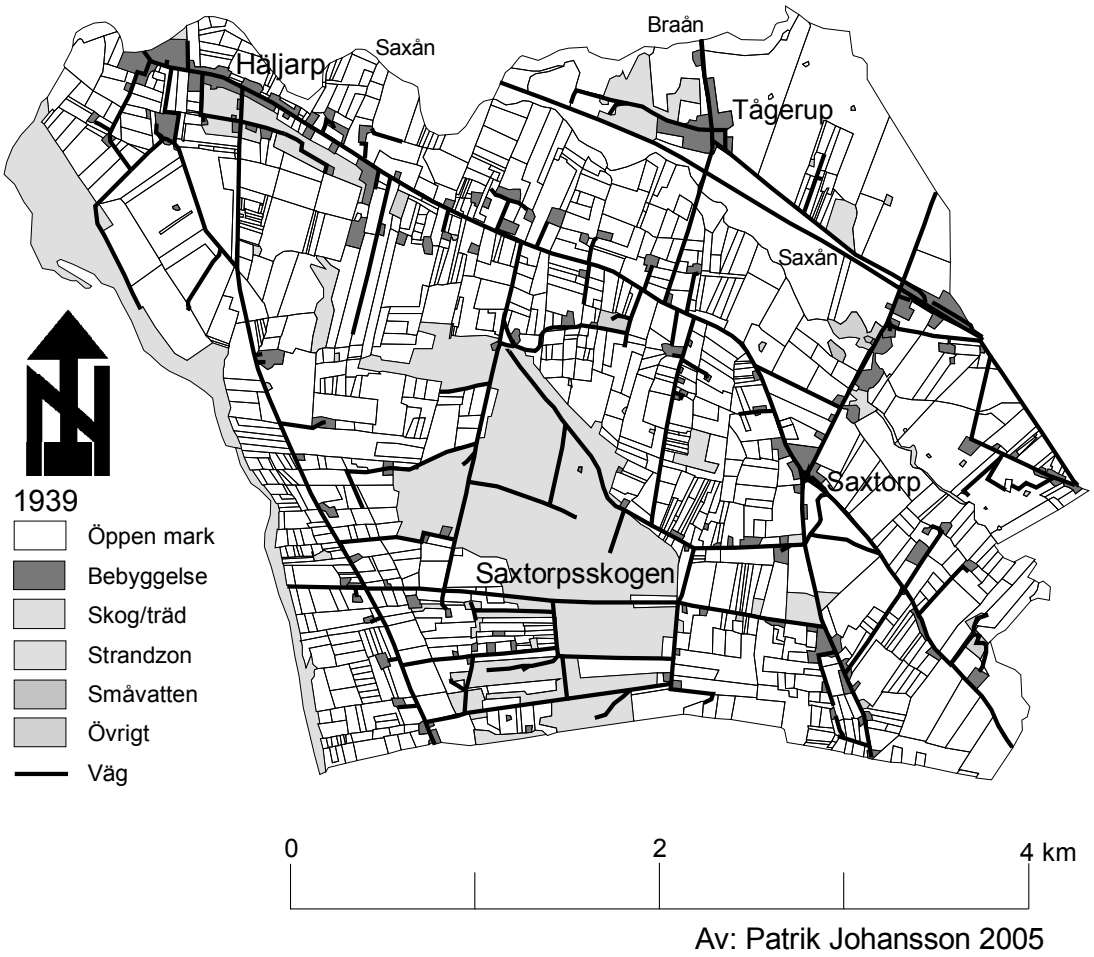
Syd- och Mellansverige under mellankrigstiden och var i Saxtorp socken ganska liten men med en tydlig sjunkande tendens.[36]

Figur 6: Källor: Häradsekonomiska kartan över Saxtorp och Barsebäck från 1910-15.
Kartan visar de olika ägolotter som fanns när kartan karterades. Noterbart är den kraftigt ökande skogsarealen.

1930 och 1940-talets landskap var småskuret med både större och mindre gårdar med olika stora ägostycken. Större fältstorlek ses i östra delarna framförallt i ett bälte från Tågerup ner mot Toarps by. Det som odlades i Saxtorp var bland annat råg, korn, havre, vete, potatis och sockerbetor. Alla gårdar hade även djur som gav naturgödsel tillbaka till brukaren. Djuren bestod bland annat av kor, ungdjur, kalvar, hästar och grisar. Tendensen att man planterar igen mindre bra odlingsmark fortsätter vilket innebär att arealen skog ökar sedan häradsekonomiska kartan karterades någon gång mellan åren 1910-15[37]

[36] Morell s. 192 f.
[37] Håkansson, Hjördis m fl s. 92.

Figur 7: Källa: Tolkade marker ur flygbilder tagna 1939.
Här är inte de riktiga ägorna markerade utan de faktiska odlingsstyckena vilket ger ett småskaligt utryck.

Flygbilderna visar en markant skillnad på gränserna mellan de öppna markerna mot häradsekonomiska kartan från 1910-15. Varje sammanhängande ägostycke var på ca 3,8 hektar men detta speglar inte verklighetens odlingsstycken på grund av de olika växodlingsystemen som gårdarna hade. De egentliga odlingstyckena var mycket mindre, tolkade ur flygbilderna från 1939 är medeltalet ca 1,2 hektar. Mekaniseringen har ännu inte kommit igång ordentligt därför borde det inte ha hänt så mycket med fältstorleken och de olika växtföljderna sen häradsekonomiska kartans kartering. Fortfarande var det mycket handarbete i jordbruket till exempel skörd av säd kunde gå till så här i Saxtorp:

> Innan man körde med självbindare skulle det först huggas med lie för hand runt hela fältet, och säden bindas för hand i nekar (neger). När sedan självbindaren gjort sitt skulle ”negerna” sättas upp i ”hovar” för att säden skulle torka. … När allt var i stack eller inne på logen blev det tid för tröskning. Tröskan hade man tingat i god tid innan och den fick man hämta jämte tillbehör, …, på någon annan gård.[38]

Maskinerna som användes var således självbindaren och en tröska. Självbindaren fanns knappt före 1890-talet, genombrottet kom på de mindre gårdarna under 1920-talet. Även om inhemsk serietillverkning började 1910-talet. Den fångande in säden precis innan den skars av och rullades upp på ett band, där en automatisk knytapparat för garn tog vid. Under

[38] Håkansson, Hjördis m fl s. 92.

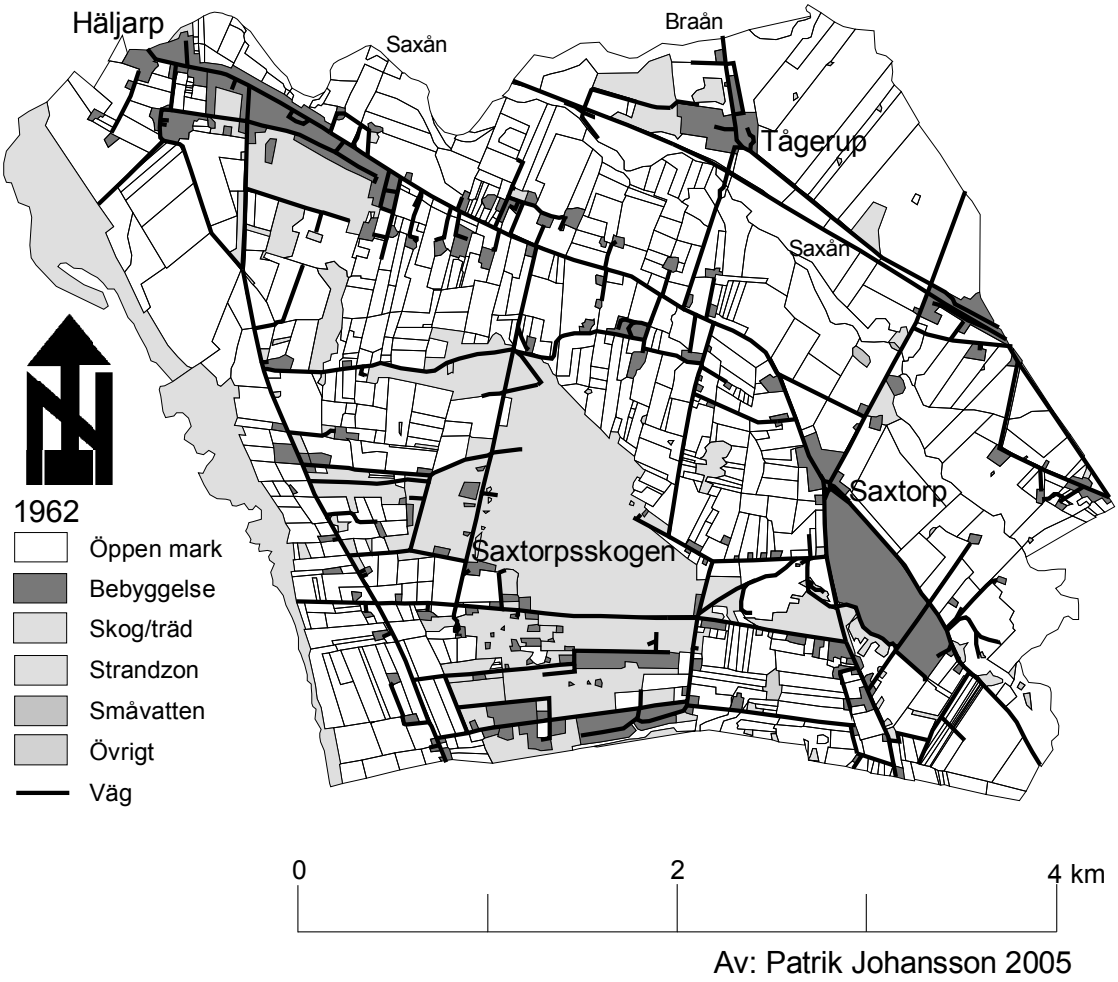
mellankrigstiden blev bindare allmän i Syd- Mellansveriges slättbygder, framförallt i Malmöhus län och länen kring Mälaren. Tröskan som fanns här var ett vandringströskverk av en tidig typ som tog fyra till fem man i anspråk för att sköta maskinen. Vandringströskverk spreds snabbt mellan 1870 till 1900 och fortsatte att dominera på mindre jordbruk fram till att elektriciteten kunde driva motorer på landsbygden. 1944 hade 58 % av jordbrukarna elektricitet för motordrift. Spridningen av tröskverk vid sekelskiftet var på mindre gårdar störst i större delen av södra och mellersta Sverige, dock inte i Skåne.[39]

1940 till 1962

Utvecklingen tar fart i efterkrigstiden landskap och kan sammanfattas i två ord, förenkling och specialisering. Marken utnyttjas främst som åker eller skog, där inte transportleder och bebyggelse upptar området. Borta är i stort sätt ängsmarken som var viktig innan de stora omvandlingarna skedde i landskapet.

Fram till 1900-talets mitt skedde inte mekaniseringen i någon större skala. Det var först under efterkrigstiden som oxen och hästen ersattes praktiskt taget helt av traktorn som draghjälp till maskinerna. Tidigare hade dragdjuren använts både på fälten och på vägarna som transportmedel, de gav också kraften åt stationära maskiner via vandringsverk. Den första traktorn visades upp i Alnarp 1905 men blev ingen succé. Vid 1910-talet började en blygsam tillverkning i Sverige. Försäljningen gick trögt i början för att ta verklig fart efter 1935 men utvecklingen stoppades upp av andra världskriget. Bönderna som skaffade de första traktorerna var framförallt storjordbrukare och storbönder i Syd- och Mellansveriges slättbygder. Genombrottet för traktorer berodde främst på stigande kostnader för arbetskraft inom landet. Mot slutet av 1940-talet utmanade traktorn hästen som dragkraft. År 1945 fanns det i Sverige 600 000 hästar som minskade till 100 000 på två årtionden. Under samma period ökade antalet traktor från 22 000 till över 160 000.[40]

[39] Flygare Iréne A, Isacson Maths s. 181; Morell s. 279 f. och 283 f.
[40] Morell s. 288; Flygare Iréne A, Isacson Maths s. 186.

Figur 8: Källa: Tolkade marker ur flygbilder tagna 1962.
Notera att bebyggelsen söder om Saxtorps by är en motorbana.

Mekaniseringen av jordbruket fick stora konsekvenser i landskapet. Maskinerna behövde större plats och det är inte lika enkelt att vända med traktorer som med hästar. Detta tillsammans med större gårdar och färre grödor blev det naturligt att eftersträva större och mer rationella åkerfält. Odlingshinder i fälten som markvägar, diken, hägnader och åkerholmar tog bort från landskapet. Samtidigt överger man olönsamma marker och planterade framförallt träd på dessa marker. I Saxtorp fanns det inte så många odlingshinder att ta bort men antalet fält med öppna marker minskar. Av de karterade årtalen är minskningen som störst mellan 1939 till 1962, då traktorn fick sitt genombrott i Sverige.[41]

Inte bara fälten med öppna marker minskar i Saxtorp, men även den totala arean minskar från 1939 till 1962. Sämre marker ersätts av framförallt skogsbeklädd mark som ökar inom socknen. Även bebyggelse ökar i omfattning främst i Häljarp, södra delarna av Saxtorpskogen och en ny permanent motorbana tillkommer söder om Saxtorp by.

Transportmedel

Ett ökande behov av bättre vägar och transportmedel gjorde att vägnätet successivt förbättrades. Med början på 1930-talet byggdes flera vägar om inom socknen och de större vägarna asfalterades inom de närmsta årtiondena. Detta var nödvändigt för tidigare var det

[41] Emanuelsson s. 182.

svårt att ta sig fram när det var vått underlag. Kraftigt ökande biltrafik efter andra världskriget gjorde att nya större transportleder blev nödvändiga. En stor barriär i landskapet som delade upp många ägostycken i två delar var motorvägen. Motorvägsdelen som går genom socken öppnades i maj 1965, under en period vid byggandet leddes trafiken genom Häljarp mot Landskrona. När motorvägsbygget öppnades för trafik minskade biltrafiken i Häljarp avsevärt. [42]

Även om vägarna förbättrades så är det endast motorvägen som tar mycket ny mark i anspråk. De större vägarna som syns på 1770-talet har förbättrats och breddats men ändrar inte sträckning i någon större omfattning.

1963 till 1978

Specialiseringen och rationaliseringen av landskapet fortsätter. Häljarp fortsätter att växa arealmässigt. Möjligheterna till att pendla ökar successivt nu kan man bo en bit ifrån där man arbetar. Inga större förändringar sker från 1963 till 1978 utan utvecklingen med minskande antal fält med öppna marker och odlingsareal fortsätter. Det som ökar på de öppna markernas bekostnad är skog och bebyggelse.

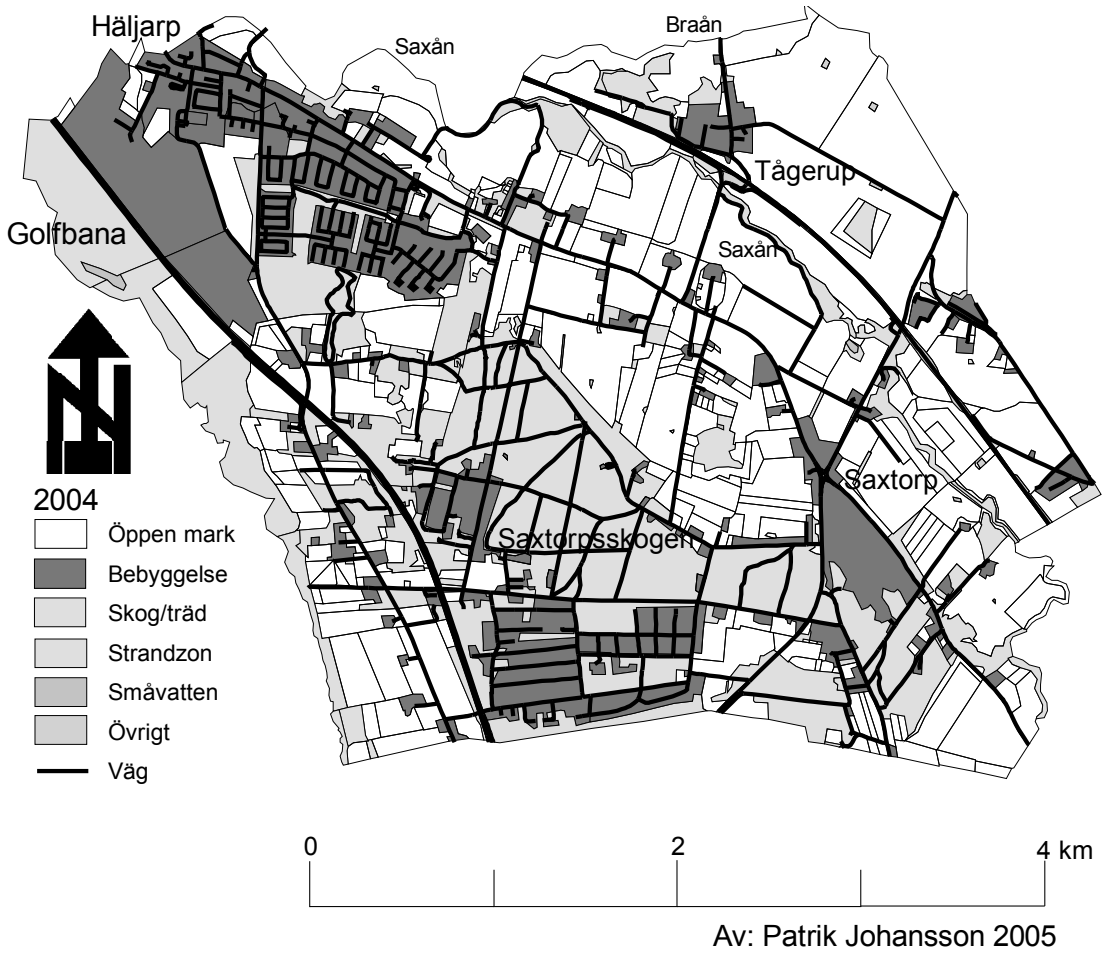
Figur 9: Källa: Tolkade marker ur flygbilder tagna 1978.

[42] Håkansson Hjördis, m.fl. s. 10.

1979 till 2004

En typisk resa i dagens Saxtorp socken går inte längre på de gamla vägarna som under tidigare århundraden hade använts för resor i västra Skåne. Ofta kör man igenom socknen via motorvägen. Kommer man resande norrifrån märks gränsen till Saxtorp när man passerar Saxån, på höger sida finns det betesmarker och på den vänstra en golfbana, snabbt kommer man in i lummigare miljöer där Saxtorpskogen tar vid och helt plötsligt är man ute ur socknen utan att passera någon naturlig gräns. Svänger man av motorvägen och åker åt nordöst kommer man in i socknen igen och efter ett tag kommer man upp mot Saxtorps bykärna här kör man på den gamla utmarken som idag till stor del är skogsbevuxen. Efter att ha passerat byn och svänger västerut åker man på den gamla vägens sträckning som fortfarande idag kan identifieras. Landskapet är ett modernt åkerlandskap med åkerfält modell större med sprid bebyggelse sen enskiftet, blickar man norrut ser man västkustbanan och bortom den kommer de största åkerfälten i hela socknen tillhörande Tågerup gård.

Det trädlösa landskap i reseberättelser under 1700-talet och 1800-talets början återger finns inte i dagens landskap då man inte kan vända blicken åt något håll utan att se trädbevuxna marker. Efter några kilometrar kommer tätare bebyggelse tillhörande Häljarp som under historiens lopp växt in i Saxtorp socken.

Figur 10: Källa: Tolkade marker ur flygbilder tagna 2004.
Notera att bebyggelsen väster om Häljarp är en golfbana.

Teknikutveckling

Tekniken förbättras successivt från 1979. Inga lika revolutionerande framsteg görs under period som i traktorns barndom. De flesta bönderna har mekaniserat jordbruket och det som sker är successiv utbyte till större och bättre maskiner.

Förbättringar går som en röd tråd igenom teknikutvecklingen av maskinparken. Utveckling av traktorer, bas- och specialmaskiner går mot större arbetsbredder, starkare motorer och framförallt förarens förbättrade möjligheter att med ett minimum av tid- och arbetsinsats ställa in arbetsdjup, kvantiteter samt att under pågående arbete kunna fälla upp och ner jordbearbetningsmaskiner. Detta görs ofta med olika hjälpmedel som föraren kan kontrollera alla funktioner med. I vissa moderna maskiner finns GPS system där man kan mäta skörden eller på ett effektivare sätt punktsprida gödningsmedel för att minimera kostnaderna och att förhindra onödigt näringsläckage till vattendrag.[43]

4 Konkreta resultat

4.1 Vad finns kvar av 1700-talets landskap och vad förändras?

Förändringarna över tiden har gjort att det inte finns många spår kvar från 1700-talet i dagens landskap. Strukturer som finns kvar är de fyra vägarna som går åt alla väderstreck. De har fortfarande 235 år senare inte ändrats sin sträckning i någon större omfattning, även om vägarna har förbättrats än de undermåligt underhållna vägarna som fanns då. Ägostrukturen förändras också i stort sätt samma gränser som 1770-talet är det på Saxtorps motorbana söder om byn, även om markutnyttjandet har förändrats. Övriga naturliga gränserna som fanns i landskapet började försvinna efter enskiftet år 1809, då nya radikala rätvinkliga ägostrukturer skapades i landskap.

[43] Kristerson s. 38 f.

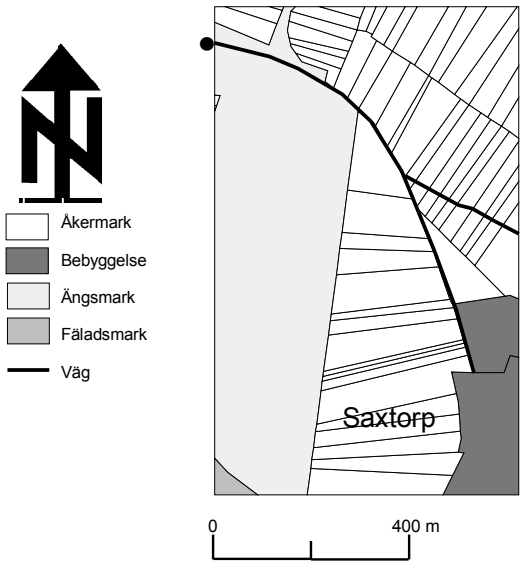

Bild 3: Bilden är tagen 2005 från ungefär den plats där vägen försvinner i väster på 1770-talets karta och visar att vägen in mot Saxtorp fortfarande har samma sträckning då som nu.

Tågerups säteri har kvar sin bebyggelse och trädgård på samma ställe som på 1770-talet. Även om det bara har varit enstaka ägare till markerna så har dessa förändrats och odlingsområdena blivit större. Samtidigt har de sämre markerna planterats med mer träd än det var i början av undersökningsperioden.

Stranden och dess närmaste omgivning har inte förändrats från 1770-talet då den endast kunde användas som tång och grustäckt så har det varit svår att förändra. Åarna Saxån och Braån har inte förändrat i någon större utsträckning. Det som kan nämnas är att marken runt åarna tidigare har varit öppna när jordbrukarna använde all mark de kunde få tag i. Dagens landskap har mera träd och växtlighet längs dessa. När uppväxande av växtlighet längs åarna blev mer allmänna kan ses i flygbilderna, förändringen börjar när traktorn blir vanlig i landskapet i efterkrigstiden. Den behövde mera vändradie än tidigare hästdragna redskap, därmed blev det en zon som inte kunde brukas effektivt i ett mera specialiserat jordbruk.

Hägnadssystemen som fanns i Saxtorps socken på 1770-talet i form av främst tångvallar finns 2004 inte i markerna i någon större utsträckning. Bitvis kan rester finnas men det är inget jag kollat närmare på utan har endast följt delar av utmarksgränsen närmast Saxtorps by i mars 2005.

Inmarken har förändrats radikalt fram till idag och den traditionella ängsmarken försvunnit och blivit öppna mark som kan användas för odling, planterad med skog eller bebyggd. Det fanns under 1770-talet två stycken utmarker inom socknen den ena tillhörande Tågerup säteri och den andra tillhörande Saxtorp by. Dessa går olika öden tillmötes, Tågerups utmark omvandlas till åker, Saxtorps bys utmarker planteras till största delen med skog. Därmed försvinner den ljunghed som fanns på Saxtorps bys utmarker. Sanden binds därmed av växtligheten för att inte kunna förstöra jordbrukarnas grödor.

Bild 4: Bilderna visar hur förändringen skett på delar av Saxtorps bys utmarker. Den vänstra bilden visar en ljunghed och den högra Saxtorpsskogen.
Bilderna är tagna vid Mästockaheden 2003 och Saxtorpsskogen 2005

4.2 Teknikutvecklingens påverkan på landskapet i Saxtorp

Teknikutvecklingen påverkar markutnyttjade väldigt mycket i Saxtorp. Från traktorns genombrott till idag sker många förändringar i landskapet. Antalet fält med öppna marker tolkade i flygbilderna minskar stort under perioden. 1939 var det 980 stycken fält med öppna marker som gav ett småskaligt landskap. 2004 har rationaliseringar gjort att antalet sjunkit till 334 stycken som ger ett relativt storskaligt landskap. Antalet fält med öppna marker har därmed sjunkit under de sammanhängande ägorna från häradsekonomiska kartans kartering 1910-15 som var 345 stycken.

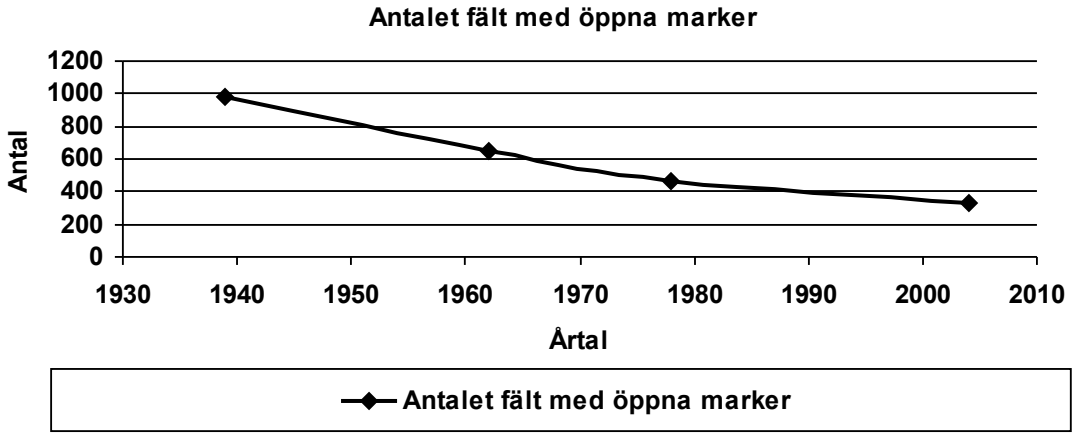

Diagram 3: Antalet fält av öppna marker tolkat ur flygbilderna.

Antalet fält med öppna marker minskar i landskapet på grund av olika rationaliseringar och mekanisering av jordbruket. Mekaniseringsgraden kan ses i hur snabbt antalet fält med öppna marker rationaliseras bort. De försvinner mellan 1939 till 1962 i snitt med 14,2 per år, mellan 1962 till 1978 med 12,1 och mellan 1978 till 2004 med 4,9. Jämfört med Trolleholms gods så rationaliseras Saxtorps socken mer. Vilket kan tolkas till att Trolleholms gods hade relativt

stora fält innan mekaniseringen fick ett genombrott. Att minskningen av fält med öppna marker avtar tolkar jag till att i stort sätt hela jordbruket mekaniserades fram till 1978 och de enklaste rationaliseringsåtgärderna görs först i markerna. Efter 1978 har det varit svårare att rationalisera markerna men fortfarande minskar antalet fält.

Öppna marker minskar samtidigt som antalet fält vilket gör att medelvärdet inte ökar i lika stor omfattning som de skulle ha gjort om all mark fortfarande var öppna. Om man tittar på medeltalen per åkeräga så ser man att dessa låg på 1,03 hektar i Saxtorp på 1770-talet. Ägan var oftast avlång och endast några meter bred, därför var man tvungen att samarbeta med hela byakollektivet när grödorna skulle sås, skördas m.m. Sammanhängande ägostrukturer ökar däremot fram till 1910-15 då de uppgick till 3,81 hektar. En äga hade oftast inte bara en gröda utan fler stycken. Vilket gör att det faktiska antalet fält med öppna marker skulle ha varit större om det funnits flygbilder över området. När markerna tolkas ur flygbilder 1939 minskas det faktiska medelvärdet till 1,31 hektar per öppet fält. som sedan stadigt ökar när tekniken och rationaliseringar kommer igång.

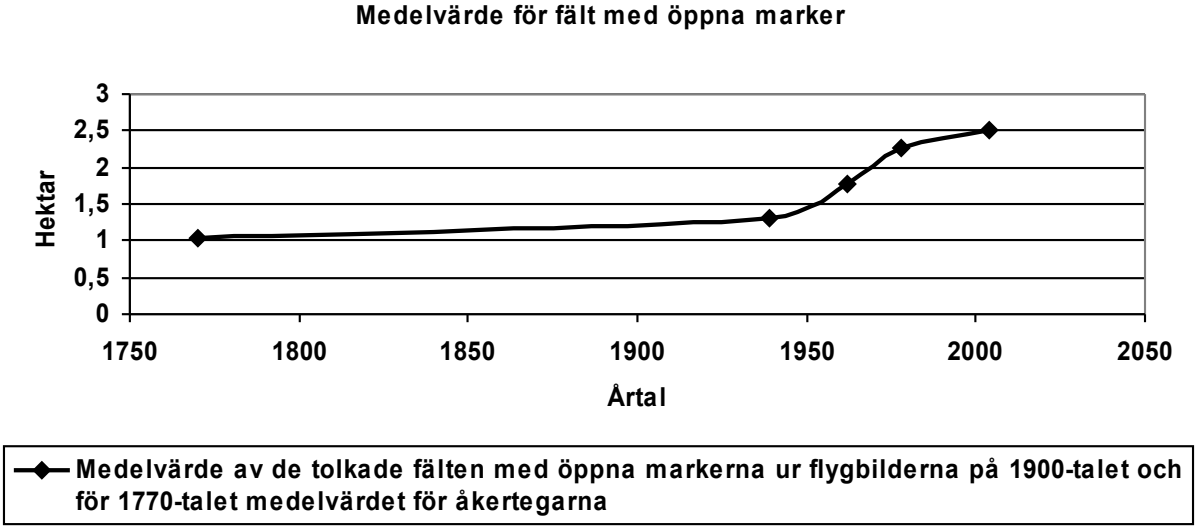

Diagram 4: Diagrammet visar medeltalet av digitaliserade fält med öppna marker. 1770-talet är det endast åkermarken som karterat även om ängen varit uppsplittrat på motsvarande sätt.

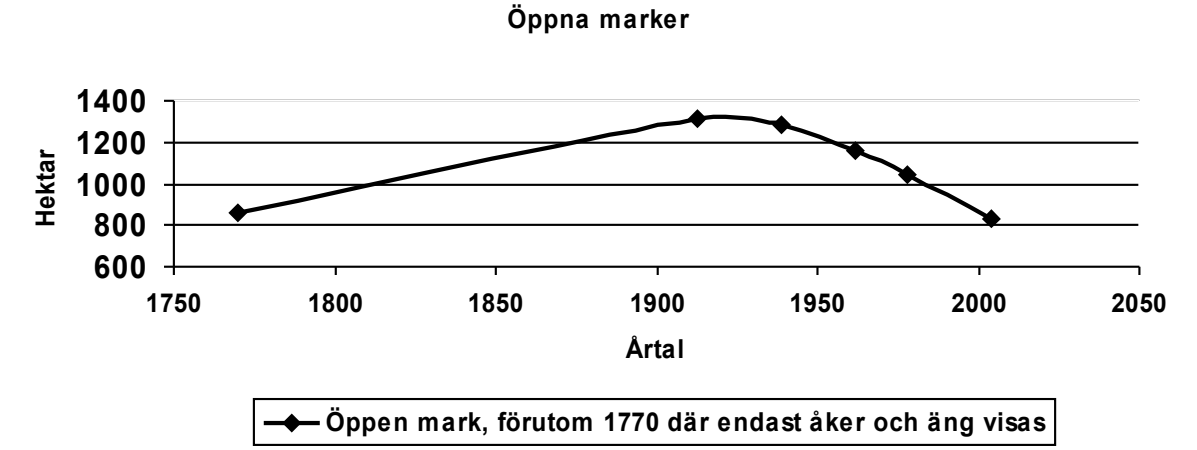

Diagram 5: Diagrammet visar öppna mark. 1770-talet utesluts fäladsmark endast åker och äng visas.

Öppna marker minskar kraftigt under 1900-talet i Saxtorp socken. Samtidigt ökar inte medelvärdet på fält med öppna marker i samma utsträckning som fälten försvinner i landskapet. Detta beror på att mycket mark omvandlas till bebyggelse och skog under 1900-talet.

Bebyggelsen ökar kraftigt när stora delar av markerna inte behövs till livsmedelsproduktion. Därmed får marken nya användningsområden som människorna tidigare inte kunnat ha för att inte äventyra sin försörjning. De nya markanvändningarna i Saxtorp är en motorbana söder om Saxtorps by och en nyanlagd golfbana väster om Häljarp. Den stora ökningen av bebyggelse kan kopplas till en ökande befolkning samtidigt som teknikutvecklingen gör att man inte behöver bo där man arbetar utan kan pendla.

Inom jordbruket blir det inte längre lönsamt att odla all mark framförallt är det utmarken som planteras med skog/trädbevuxen mark. Noterbart är ökningen av skogsareal från 1978 till 2004 är i stort sätt lika stor som när Saxtorpskogen planterades på 1800-talet.

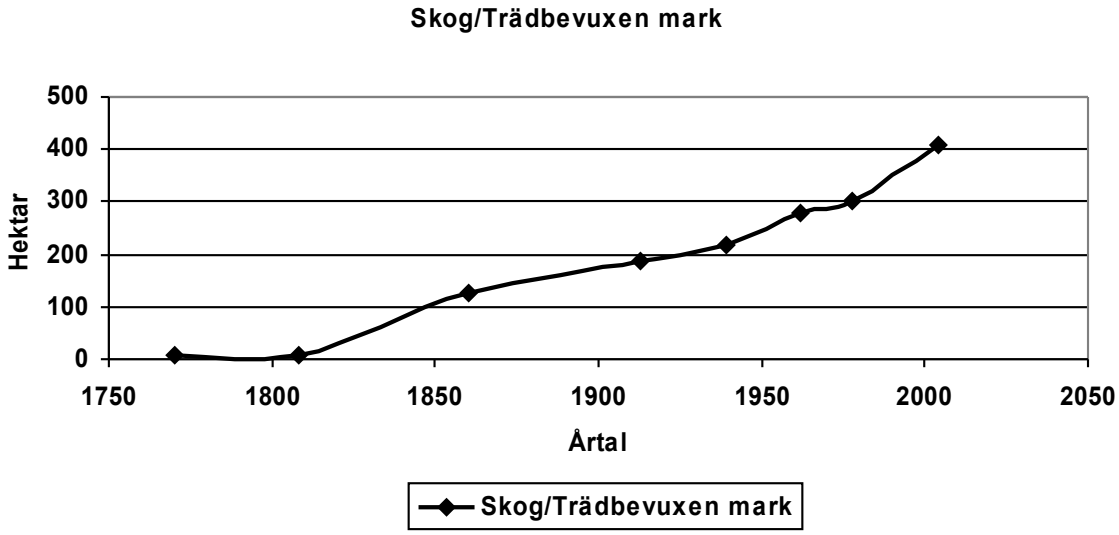

Diagram 6: Diagrammet visar skogs och trädbevuxen marks utveckling under undersökningsperioden. Notera ökningen från 1808 till 1860 och 1978 till 2004.

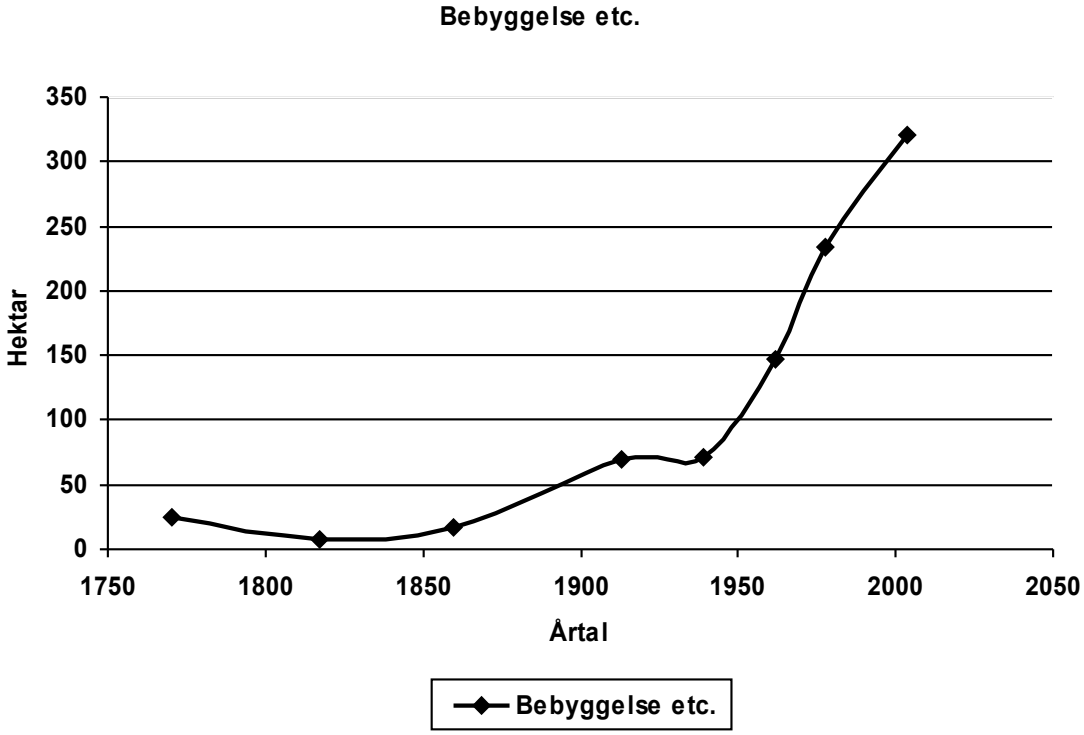

Diagram 7: Diagrammet visar bebyggelsen utveckling, där den inte stiger mycket innan teknikutvecklingen gör att odlingsmark inte blir lika lönsamma att odla.

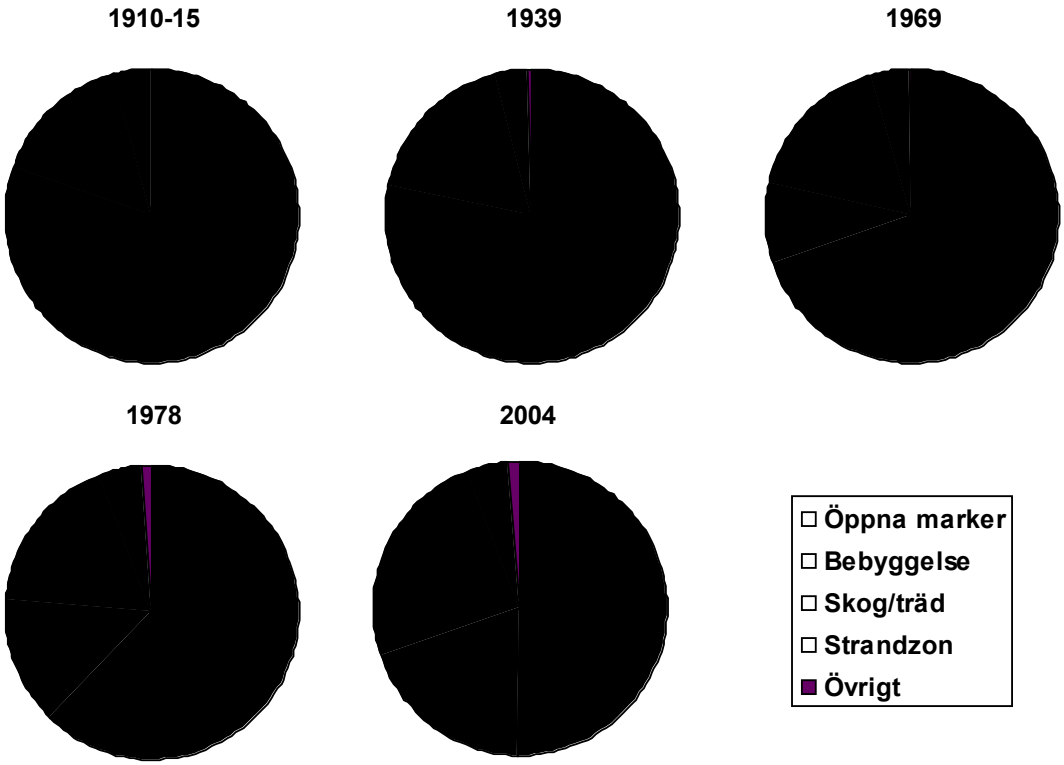

Diagram 8: Diagrammen visar markanvändningen i procent under 1900-talet i Saxtorp socken. Här ser man den stora minskningen av öppna marker till förmån åt skog och bebyggelse.

5 Diskussion av resultatet och framtidens landskap

Att landskapet förändras vet de flesta, men frågan är hur mycket som förändrats i slättbygden sen 1700-talet. Resultatet blev inte överraskande att mycket hade förändrats mycket beroende på de radikala skiftena som genomfördes som omstrukturerade hela landskapet. Produktionsområden har minskat med 12 % mellan åren 1944 till 1999 i ett snitt över hela Götalands södra slättbygder. I Saxtorp har denna utveckling varit något större mellan 1939 till 2004 har odlingsmarken minskat med 35,1 %. Vilket kan bero på att något mer skog har planterats här och att främst Häljarp har ökat sin area i Saxtorp samt att det finns en motorbana och golfbana här. [44]

Resultaten av min kartering kan bli olika beroende på vilka premisser som används när tolkningen sker men jag skulle uppskatta denna variation till endast några procent. Oavsett hur man lägger upp arbetet med att tolka materialet kommer tendenserna att var densamma. Mekaniseringen av jordbruket har fått förödande konsekvenser för det äldre landskapet, borta är ängarna som innehåller en stor biologisk mångfald har ersätts av ett homogent landskap som ofta besprutas för att få bort skadedjur och ogräs. Samtidigt har fält med samma gröda blivit större och större och olönsam mark planteras med skog eller bebygges.

Fortsätter utvecklingen som skett sen 1940-talet in i framtiden kommer variationen i landskapet att bli mycket mindre. År 2069 kommer det endast att finnas kvar 106 olika fält med öppna marker i Saxtorp socken. Beräknat på ett tidsintervall som är densamma som från de första flygbildernas fram till 2004 och att 3,5 fält med öppna marker försvinner per år.

[44] Flygare Iréne A, Isacson Maths s. 32.

Detta skall jämföras med de 980 fälten med öppna marker som lokaliserades i flygbilderna från 1939. Samtidigt skulle både skogsmarken och bebyggelsen öka i omfattning.

Att skogen och bebyggelsen är sammankopplade kan ses i kartserien först planteras skog när skogen är tillräckligt stor blir området attraktivt för boende alltså växer skogen utåt sidorna medan bebyggelse insprängs i den gamla skogen som dock behåller sin lummiga miljö.

Bild 5: Homogent åkerlandskap med liten biologisk mångfald. I ett framtidsscenario kommer Saxtorp socken bestå av sådana här fält eller skogsområden med bebyggelse insprängt. Tågerup 2005.

Motorvägens tillkomst i Saxtorp kan vara både positivt och negativt den skapar en svårpasserad barriär i landskapet. Barriären kan i detta fall ur en synvinkel vara positivt då den skapat marker som inte bebyggs, beskogas eller brukas som åkermark. Därmed kan naturen få återhämta sig på sidan närmast havet vilket på sikt bör öka den biologiska mångfalden i detta område.

6 Källor

6.1 Otryckta källor

Internet

http://www.ne.se sökord Saxtorp 2005-04-13

Landskrona kommun

Flygbilder från 1939, 1962, 1978, 2004
Anteckningar från Saxtorps kyrkoarkiv
Anteckningar från *Kongl. Maj:ts befallningshafrandes uti malmöhus län i underdånighets afgifne Fem-års-berättelser för åren 1827,1829,1830,1831*, HG Nordström Stockholm 1833

Lantmäteriet Malmö

Saxtorp socken akt nr 5, 39, 61, 64 och Toarps ägodelning 1855
Örja socken akt nr 52

Lantmäteriets digitala historiska kartor

Saxtorp socken akt nr L165-7:1, storskifte på Saxtorps bys inägor 1772
Saxtorp socken akt nr L165-10:1, geometrisk avmätning Tågerup 1769

Lantmäteriets digitala kartbibliotek

Terrängkarta över Saxtorp, copyright 2001 lantmäteriet (februari 2005)

Statistiska centralbyrån (www.scb.se)

Ämnesområde: Jord- och skogsbruk, fiske, Tabell: Jordbruksföretag i riket efter storleksklass. År 1998-2003, Tabelluppgift: Jordbruksföretag 2003 (2005-05-24)
Ämnesområde: Jord- och skogsbruk, fiske, Tabell: Åkerareal och jordbruksföretag med åkerareal i riket efter företagsform. År 1981, 1989-1995, Använt år 1995 (2005-05-24)
Ämnesområde: Jord- och skogsbruk, fiske, Tabell: Jordbruksföretag i riket efter storleksklass. År 1981, 1989-1995, Tabelluppgift: Jordbruksföretag 1995 (2005-05-24)

6.2 Tryckta källor

Häradsekonomiska kartan, bladnamn: Barsebäck, län: Skåne, årtal 1910-15
Häradsekonomiska kartan, bladnamn: Billeberga, län: Skåne, årtal 1910-15
Generalstabskartan, bladnamn: Landskrona, län: Skåne, årtal 1860

6.3 Litteratur

Artursson, Magnus, ”En korning i tid och rum ett vägsystem från yngre romersk järnålder-folkvandringstid på en boplats vid Saxån Skåne”, *Kommunikation i tid och rum*, red. Larsson, Lars, Lund 2001, s.15-40
Cserhalmi, Niklas, *Fårad mark handbok för tolkning av historiska kartor och landskap*, Stockholm 1999

Emanuelsson, Urban, m.fl., *Det skånska kulturlandskapet*, Årsbok för Naturskyddsföreningen i Skåne 2001, Lund 2002
Erlström Mickel, Sivhed Ulf, Wikman Hugo, ”Bergrunden”, *Atlas över Skåne*, temared. Tomas Germundsson, Peter Schlyter, Vällingby 1999, s. 22-23
Flygare Iréne A, Isacson Maths, *Jordbruket i välfärdssamhället 1945-2000*, det svenska jordbrukets historia, Stockholm 2003
Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700-1870*, Det svenska jordbrukets historia, Stockholm 2000
Gullander, Bertil, *Linné i Skåne en antologi sammanställd av Bertil Gullander*, Stockholm 1975
Håkansson, Hjördis, m.fl., *Häljarp- och Saxtorpsboken resultatet av en studiecirkels arbete 1983-1987*, Kävlinge 1988
Ihse Margareta, Justusson Bo, Skånes Helle, *Slättbygden i Skåne och Halland ett odlingslandskap i förändring*, Stockholm 1991
Ihse Margareta, Lewan Nils, "Odlingslandskapets förändringar på Svenstorp studerade i flygbilder från 1940-talet och framåt", *Ale historisk tidskrift för Skåneland nr 2 1986*, red Sten Skansjö, Lund 1986, s. 1-17
Ihse Margareta, Nordberg Maj-Liz, ”Landsbygdens förvandling studerad med flygbilder och datorteknik”, *Kartan i samhället Ymer ´84 svenska sällskapet för antropologi och geografi*, red. Margareta Elg, Stockholm 1984, s. 53-71
Kristerson, Olof, ”Skånskt jordbruk före och efter andra världskriget”, *Odlingslandskap och biologiska mångfald,* Skånes natur årgång 87 2000, red. Arne Schmitz, Lund 2000, s. 34-43
Lewan, Nils, *Bebyggelse och landskap – en översikt*, Lund 1989
Lewan, Nils, ”Jordbrukspolitikens landskap”, *Historisk geografi Ymer ´86 svenska sällskapet för antropologi och geografi,* red. Margareta Elg, Stockholm 1986, s. 182-193
Lewan, Nils, *Urbanisering – utvecklingsdrag och konsekvenser*, Lund 1990
Linnerhjelm, Jonas Carl, *Brev under resor i Sverige*, Stockholm 1932
Malmberg-Persson, Kärstin, ”Jordarterna”, *Atlas över Skåne*, temared. Tomas Germundsson, Peter Schlyter, Vällingby 1999, s. 11-15
Mossberg Bo, Stenberg Lennart, *Den nya nordiska floran*, Stockholm 2003
Morell, Mats, *Jordbruket i industrisamhället 1870-1945*, Det svenska jordbrukets historia, Stockholm 2001
Olsson Patrik, Jakobsson Åsa, *Alléhandboken*, Kristianstad 2005
Skansjö, Sten, *Skånes Historia*, Lund 2003
Skånska rekognoseringskartan framställd av fältmätningsbrigaden 1812-1820, Gävle 1986
Snogerup Sven, Jörgensen Matz, *I Linnés hjulspår runt Skåne*, Stockholm 1997